

Deizm Yanılgısı

EREN KUTLU

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, 'Bilim değişmez mi?', 'Dinsiz ahlak olur mu?', 'İslam alimlerinin objektifliği', 'İslam'ın emirleri ve Hümanizm', 'İslam barış dinidir', 'Kur'an ve bilim', 'İslam Biliminin Rönesans'a Etkileri', 'İslam ülkeleri neden geri?', 'İmtihan Dünyası', 'Evrin Teorisi', 'Ateist akıl', 'Ateizm Yanılgısı', 'Agnostisizm Yanılgısı', 'Ahlak' başlıklı yazılarımızın da okunmasını özellikle tavsiye ederiz.

Tanımı

"İngilizcesi: Deism; Fransızcası: Deisme; Almancası: Deismus olan deizm, 'vahyi inkar etme, Allah'tan başkasına inanmama' anlamlarına gelir. Türkçeleştirme çalışmalarında "deisme" terimi, 'Yaradımcılık ve Yaradancılık' deyimleriyle karşılık bulmuştur." (Orhan Hançerlioğlu, Nedentancılık, Felsefe Ansiklopedisi, IV/ 237) Deizm, Latince'de "Tanrı" anlamına gelen "deus" kelimesinden türetilmiştir. (Dr. Erol Çetin, İncanın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, s. 8; Orhan Hançerlioğlu, Felsefe sözlüğü, s. 191; Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 52; İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29; Bilgehan Eren, Aylık, Temmuz 2014, 119. Sayı, s. 46; İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12; Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 9; Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 31; ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/deizm; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 35) "Deizm, Yunanca'da "Tanrı" anlamına gelen "theos" kelimesinden türetilmiş olan "Teizm (Theism)" ile aynı kökten gelmektedir." (Hüsameddin Erdem, "Deizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX/109) "Deizm kavramı, köken olarak Latince "Tanrı" anlamına gelen "Deus" kelimesinden türetilmiştir. Aslında deizm, Tanrıya inanmak anlamına gelir." (Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren

Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 503; Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 9) “Aslında orijinal haliyle her ikisi de Tanrı veya Tanrıların varlığına inanmak anlamına gelmekte ve bu yönüyle de ‘Ateizm (Atheism)’in antitezini oluşturmaktadırlar.” (Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, s. 173; Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, IV/237-238) “Ancak zamanla Yunanca Tanrı anlamına gelen “Theos” kelimesinden türetilen Teizm, ‘yaratıcı uluhiyet’ anlayışını ifade etmek için kullanılmıştır. Deizm ise kendine özgü felsefi bir kimlik kazanmıştır.” (M. Aydın, Din felsefesi, s. 173)

“Deizm, başlangıçta dünyayı yaratan ancak daha sonra buna müdahale etmeyen bir tanrıya inanır.” (Leslie Stevenson, “Deism”, Eighteen Takes on God, s. 53; Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 235; Hüseyin Peker, Din psikolojisi, s. 98; Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 52; Bilgehan Eren, Aylık, Temmuz 2014, 119. Sayı, s. 46; İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12; İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29; Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 38; Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 308; Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 7, 17, 38; Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 36) “Yunan düşüncesinin vardığı ya da çıktığı nokta deizmdir.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 71) “Deizmde köşesine çekilen tanrı anlayışı hakimdir. Aristo’ya göre tanrı evreni yaratmış ve köşesine çekilmiştir. Tanrının işini kulları tayin eder.” (Hüseyin Akın, Ateistler için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, s. 53) “Deizm, ‘Tanrı âlemi ve içindekileri yarattı ve bir kenara çekildi.’ diyen Aristo’nun Tanrı anlayışı şeklindeki bir inanç biçimidir.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 150) Deistlere göre “Allah tabiat kanunlarının etkisiyle mekanik bir şekilde kendi kendine işleyen bir düzen kurmuştur, bir daha müdahale etmez.” (İrfan Mektebi, Mayıs 2018, sayı 138, s. 7) “Deizmde Tanrı, saati yaratan bir saatçi gibidir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 36) “Bu mantığa göre tanrı bir bakıma ebedi istirahatete çekilmiştir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 38) “Peygamber, kutsal kitap, ahireti reddeden görüştür.” (Bilgehan Eren, Aylık, Temmuz 2014, 119. Sayı, s. 46; Ali Bulaç, Umran, Kasım 2011, 207. Sayı 60, s. 60-67) “Vahyi, peygamberi, ruhu inkar eder.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 107) “Dolayısı ile âleme ‘insan’ istediği gibi müdahale etmekte özgürdür. Kozmik âlem Tanrı’nındır, dünya (işleri) ise insanlara aittir. Deizmde Tanrı “emekliye” ayrılmıştır. Deizmde Tanrı aşkındır, içkinliği reddeder ve dolayısı ile de panteizmin zıddıdır.” (İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12) “Deizm, âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı; akla ve bilime gösterilen sonsuz güven gibi iki temel anlayıştan yola çıkarak sonunda akıl dini veya tabii (doğal) din olarak nitelendirilmiştir.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 11; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 36; Hamid Cengiz, Ateist ve deistlerin modern sorularına cevaplar, s. 10) “Tanrıyı ilk neden kabul eden akılcı din öğretisidir.” (S. Hayri Bolay, Felsefi doktrinler sözlüğü, s. 64; Ali Bulaç, Umran, Kasım 2011, 207. Sayı 60, s. 60-67) Deizm; “Ateizm karşıtı bir dünya görüşüdür.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 52) “16. yüzyılda tanrıtanımazlığın karşıtı olarak ortaya çıkan deizm, tanrının belirli kurallara göre işleyecek şekilde evreni yarattığını ileri süren ve sonra her şeyden elini çektiğini kabul eden, akla ve bilime ileri derecede güven duyan felsefi bir

harekettir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 20; Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 15) Deizmin “en önemli ilkesi rasyonalizmdir. (akılcılık)” (Rasim Özdenören, Kafa karıştıran kelimeler, s. 46; Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 31; Bilgehan Eren, Aylık, Temmuz 2014, 119. Sayı, s. 46) “Vahyi inkar eden bir felsefedir.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 31; İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12; İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29) Özetle “Deizm, Latince Tanrı anlamına gelen “deus” kökünden geldiği için, başlangıçta ateizmin karşıtı olarak kullanılan bu isim daha sonraları Hristiyanlığa bir tepki olarak kendini göstermiş” (İrfan Mektebi, Mayıs 2018, sayı 138, s. 7) ve “Tanrı inancını korumakla birlikte, kilisenin tutumuna duyulan şiddetli tepki yüzünden vahiy, peygamberlik ve mucize gibi dini değerlere karşı çıkmanın sembolü olmuştur. Deizm, yaşama ve dünyaya müdahale etmeyen Tanrı anlayışını savunur. Panteizm ise Tanrı-evren özdeşliğini ileri sürer. Panteist, Tanrıyı yaratıcı olarak kabul etmez çünkü O, evrenden ayrı değildir. Onlar Tanrı’nın varlığını inkar etmemekte sadece mahiyetini farklı yorumlamaktadır.” (Aydın Topaloğlu, Ateizm ve Eleştirisi s. 19-21)

Deizme inanan kişiye deist denir. (Paul Robert, Dictionnaire Alphabetique de la langue Française, s. 429) “Sadece akıl yoluyla kavranabilecek yalın bir tanrı inancını benimseyen” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 71) ve Allah’ın varlığına inanıp vahyi ve dinleri inkar eden kimseye deist denir. (Şemseddin Sami, Dictionnaire Français-Turc, s. 552) “Deist, doğaüstü vahye dayalı bir din yerine doğal ya da rasyonel bir dine inanan kişidir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 70, 252; W. Allen Wood, Kant’ın Deizmi, s. 336) Kısacası; “Ateist Allah’ı yok saymaya, deist ise Allah’a sınır koymaya kalkışandır.” (Prof. Cağfer Karadaş, Kafama takılanlar 2, s. 83) “Bir deist olduğunu açıkça beyan eden ilk düşünür Charles Blount olmuştur. Fakat o da daha sonra intihar etmiştir. Matthew Tindal tarafından yazılan ‘Christianity as Old as the Creation’ ise daha sonraları ‘deistlerin mukaddes kitabı’ olarak anılmıştır.” (TDVİA, Deizm, s. 110)

Tarihi

‘Deizm’ terimi ilk defa İsviçreli reformist teolog Pierre Viret tarafından, dini inançları savunduğu ‘Instruction Chrestienne’ isimli eserinde kullanılmış (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 212; Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 504; Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 194; Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 10; <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/deizm>) ve “İncil’i ‘eleştiren kişileri’ kastederek (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 195) “İsa Mesih’i ve Hristiyanlık doktrinlerini inkar eden ateistler” (TDVİA, Deizm, s. 110) anlamında “bu sözü ‘Türkler ve Yahudiler’ için kullanmıştır.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 10, 12, 107)

Daha sonra deizm “Kilisenin baskıcı otoritesi, teslis akidesi, evrene ve insana müdahale etmeyen bir tanrı fikrinin doğmasına sebep olmuştur.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 27; Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 14) “Deizmin temelinde, 17.

yüzyılda doğa bilimlerinin gösterdiği muazzam gelişme olgusu yatmaktadır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 45) “Deizmde Tanrıyı temsil eden doğadır. Bu bakımdan doğa tabir caizse tanrının kendisidir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 254)

Günümüzdeki anlamı ile “Deizm, “İlk kez İngiltere’de kullanılmış” (Mustafa Güldağı, Genç Birikim, Kasım 2016 209. Sayı, s. 19-25) ve “17. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan bir akımdır.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 20; Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 160; Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 221, 236) Deizm, “17. yüzyılın ilk yarısında İngiliz düşünür Edward Herbert ile başladı ve en yaygın olduğu ülke İngiltere idi.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 20) Deizm İngiltere’de doğmuş, Fransa Almanya’da gelişmiştir.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 12; Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 160) “Deizm Fransa’da, İngiltere’nin aksine dinsel bütün öğelerden soyutlanarak sadece materyalist ve devrimci bir ruh halini almıştır.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 18) “17. yüzyılda İngiltere’de deizm yayılmaya başlar. İlk başlarda Tanrıya ve ‘ahiret hayatına’ inanmakta idiler.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 23) “Deizmin ana vatanı İngiltere’dir. Amerika’da yayılmıştır.” (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29) “İngiliz deizminin kurucusunun Lord Herbert of Cherbury” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 18) olduğu ve aynı zamanda “Deizmin temel ilkelerini de belirlediği.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 201) kabul edilir ama ilginç olan “Lord Herbert of Cherbury kendisini hiçbir zaman bir deist olarak tanımlamamasıdır.” (Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 35) “Deizmin ilk kurucularından biri olarak kabul edilen Lord Herbert’in Tanrı’ya ve ahiret hayatına inanmakla beraber ilahi metinler hakkında önemli şüpheleri vardı.” (Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 504) “Buna rağmen “Deizmin babası olarak anılan Lord Herbert, ölüm döşeginde iken İrlanda başpiskoposunu da çağırmıştır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 65) Deizm “İngiliz düşünür Edward Herbert, sonra Voltaire, Rousseau, T. Paine gibi isimler ile temsil edilir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 24) “Voltaire, Montaigne, Rousseau bu akımın öncülerindendir.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 18; M. Rosenthal, P. Yudin, Materyalist Felsefe Sözlüğü, s. 512; Prof. Dr. Bedia Akarsu, Felsefi Terimler Sözlüğü, s. 194; İsmail Fenni, Lügatçe-i Felsefe, s. 171) “Rousseau, Voltaire ve Kant deisttir.” (Bilgehan Eren, Aylık, Temmuz 2014, 119. Sayı, s. 46; İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12; Mustafa Güldağı, Genç Birikim, Kasım 2016 209. Sayı, s. 19-25; Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 504; Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 160) “Temsilcileri Fransız Jean Bodin ve İngiliz (Edward) Herbert of Cherbury’dır.” (İktibas, Mart-Nisan 1999, 17. Cilt 243-244. Sayı, s. 9-12) “Cherbury vahyi, kaderi, kutsal kitapları reddeder.” (Mustafa Güldağı, Genç Birikim, Kasım 2016 209. Sayı, s. 19-25) “Deizm özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa’da en güçlü dönemlerini yaşamıştır.” (Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 504) “David Hume, bilimi ve

mantığı deizmin belirleyici unsuru haline getirmiştir.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 18)

“Deistlerin, Hristiyanlığın anlaşılması güç olan Tanrı inancına karşı, geleneksel öğretisi ve vahiyden bağımsız bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını söylemek mümkündür.” (E. Dorman, Deizm ve Eleştirisi, s. 9) “Deizm, özellikle Hristiyanlığın sahip olduğu Tanrı, vahiy ve peygamber anlayışları başta olmak üzere geleneksel inanç ve kabullere karşı akılcı yaklaşımlar getirmeye ve Hristiyanlığı akılcı temellere oturtmaya yönelik bir yaklaşımın sonucudur.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açısından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 233) “Deist yazarların Tanrı’nın âlemin işleyişine müdahale etmediği yönündeki inançlarının, aynı zamanda Tanrı’nın aşkınlığı düşüncesine dayandığı ve Tanrı’nın Hz. İsa’nın bedeninde yeryüzüne indiği şeklindeki geleneksel Hristiyan öğretisine karşı, Tanrı’nın aşkınlığını korumak ve aynı zamanda antropomorfizmden uzak durmayı amaçladıkları düşünülebilir.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açısından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 227) “Deizmin kutsalı akıl, bilim ve ahlak.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 8, 60) Paine, “Benim dinim akıldır.” (Thomas Paine, Akıl çağı, s. 3) demektedir. “Deizm, laikliğin bir tür felsefesidir.” (Y. N. Öztürk, Deizm, s. 9-15)

Çeşitleri

Ateizm ve agnostisizm gibi “Deizmin de tek bir türünden söz etmek mümkün değildir. Tarihi süreç içerisinde deist düşünürlerin ortaya koyduğu birçok farklı deizm anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebeplerinden birisi, deist düşünürlerin ilahi vahiy yerine akli temel referans kaynağı olarak kabul etmeleridir.” (Mustafa Bozkurt, Mehmet Kuyucu, Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Güz, 2020, s. 443) “Deizmin birçok çeşidi.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 69) ve “ekolleri” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 214) bulunmaktadır. Deizmin üzerinde ittifak edilmiş kesin bir tanımının olmayışını onun kaygan tabiatına yorabiliriz. (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hüruf Deizm, s. 8, 23, 85, 91) “Günümüzde deizmin birçok alt akımları doğmuştur: Monodeizm, Polideizm, pandeizm, ruhsal deizm, Hristiyan deizm, bilimsel deizm, hümanist deizm gibi. Hepsi de ‘kendilerine özgü bir din yapısı’ inşa etmişlerdir.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 19-20) “Modern deistler tek bir yapı halinde bulunmamaktadır. Deizm; mono, poli, pan, ruhsal, Hristiyan, bilimsel, hümanistik gibi kategorilere ayrılabilir. (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29) ‘Klasik deistler’ kilise karşıtıdır ama kendisini Hristiyanlığın bir parçası olarak görürler. Modern deizmde inanılan Tanrı, ‘doğanın tanrısıdır.’ (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 27-29) “Samuel Clarke, ‘A Demonstration of the Being and Attributes of God and Other Writing’ adlı eserinde, deistlerin dört ayrı anlayışa sahip olduğunu belirtir. Bazı deistler, başlangıcı ve sonu olmayan, aynı zamanda iradeli ve hür bir varlık olarak âlemi en güzel şekilde yaratan ancak âlemde meydana gelen olayların hiç biriyle uğraşmayan, atıl bir Tanrı inancına sahiptir. Diğer bir grup da Tanrı’nın âlemle ilgilendiğini, müdahale ettiğini ancak bu müdahalesinde ahlaka yer vermediğini iddia etmiştir. Başka bir deist grup ise,

Tanrı'nın ahlaki sıfatlara sahip olduğunu kabul etmekle beraber ahiret inancının ve ahlaki ilkelerinin Tanrı ile insan arasında bir işlevselliğe sahip olmadığını iddia eder. Bu grupta olan bazı deistler de doğru olan dini ve ahlaki öğretileri kabul etmekle beraber bütün bunların vahiy ile sağlanabileceğini ancak bunun sadece Hristiyan vahiy ile sağlanamayacağını iddia eder. Diğer bir grup ise aklın ve nübüvvetin tespit ettiği hakikatlere ihtiyaç olduğunu ancak bu hakikatlerin aklın süzgecinden geçerek onaylanmaları şartıyla geçerli olabileceğini söylemiştir.” (Ş. A. Düzgün, Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin, Diyanet Aylık Dergi 320 (8), s. 7-9)

“Modern insan içinde Tanrı hâlâ var fakat sadece kendi istediği isim ve sıfatlara haiz olarak.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 40) “Deistler Allah’a sıfatlarına sınır getirmektedir.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 49) “Deizm, tanrının insan ve âlem ile ilişkisinde belirleyici olan sıfatlarının terkine varan bir noktaya kaymıştır.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 74) Aslında, “Deizmi, tanrının sıfatlarının yok sayılması şeklinde algılamak da mümkündür.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 207) “Modern İnsan, dinin ve tanrının sunduğu dünya yerine kendi kurduğu dünyada yaşamak istemektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 121) “Deizm çeşitleri olmakla birlikte hepsinin özeti, ‘benim hiçbir arzuma din karışmasın’ şeklinde özetlenebilir. Halbuki ahiret olmasaydı, dünyaya gelişin de bir mantığı olmazdı.” (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 54)

İddiaları

“Deist ilahi yaratmayı kabul eder ancak ilahi vahyi reddeder. Deiste göre sadece insan akli, dini ve ahlaki doğruya dair bilmemiz gereken her şeyin cevabını bize verebilir.” (Dr. Erol Çetin, İnancın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, s. 10; Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 12; Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 50) “Deizm’e göre insanın Tanrı’dan kaynaklı herhangi bir sorumluluğu yoktur.” (E. Dorman, “Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi”, 224) “Deizm’e göre iyinin ne olduğunu bilmek için dinlerden birine inanmak şart değildir.” (Mustafa Bozkurt, Mehmet Kuyucu, Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Güz, 2020, s. 448)

“Deizmde tanrı, insanların ilişkilerine karışmaz. Sadece evrene ilk hareketi verenin Tanrı olduğunu iddia eder.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 15) “Deizmde yaratıcı evreni kendisinin müdahale etmeyeceği tarzda, yani saat saatçi ilişkisi şeklinde kurgulanmıştır.” (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 115) ve “Dünya, kendi yasalarıyla işlemek üzere bırakılmıştır.” (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 29)

“İlahi din, vahiy, peygamber ve kutsal kitap kabul edilmediğine göre, ‘Deizm’de hakikat nasıl kavranmaktadır?’ denildiğinde Deizm’in cevabı ‘akıl’dır. Kimin akli ya da “Hangi akıl?” sorusuna deistlerin verdiği cevap “Tanrı’nın akli” şeklindedir. Tanrı’nın akli ile insanın akli arasındaki alaka nedir? sorusuna ilk deistler şöyle cevap verir: İnsan, Tanrı’nın ezeli özelliklerinden pay alır. Tanrı’dan pay

olarak aldığımız dört özelliğimiz vardır. Bunlardan birisi insanın doğasıdır. Diğer ikisi iç duyularımız ve dış duyularımızdır. Dördüncüsü ise aklımızdır.” (Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, ed. Sönmez Vecihi vd. (Van, 2017), s. 4) “Bu dört özellik bir şeyin hakikatini bilmek için yeterli olup, doğru bilgi elde etme konusunda kaynaklık oluştururlar. Deistlere göre bunların dışında kesin bilgi veren başka bir kaynak yoktur.” (Mustafa Bozkurt, Mehmet Kuyucu, Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Güz, 2020, s. 445)

“Deizm, Aydınlanma döneminin dini olarak adlandırılabilir. Deizmde akla ve bilime aşırı güven vardır.” (Dr. Erol Çetin, İncanın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, s. 13; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 36) “En temel iddiaları, aklın gerçeği ve hakikati keşfetme yeteneğine sahip olduğudur.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 21) “17-18. yüzyıllarda ortaya çıkan bu inanç sisteminde kişi işlerin iyi veya kötü olmasını akla ve doğaya göre belirlenebileceğini ileri sürer.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 19)

“Deistlere göre insanlara yol gösterecek şey bilimsel bilgidir. Peygamberlerin getirdiği dinler tanrı kökenli değildir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 62) “Deizm’e göre mevcut dinler akıl ve bilimle çelişmektedir. Bu dinler insanlığa barış ve kardeşlik yerine, savaş, kan ve gözyaşı vermiştir. Çatışmanın ve marazın kaynağı olmuşlardır. Bütün dinler akli ve beyni prangalamıştır. İnsan özgürlüğünü sınırlamıştır. Bu dinlerin ortaya koyduğu kabuller insanın ahlaklı olmasını da temin edememektedir.” (E. Dorman, Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım, 499; Paine, Akıl Çağı, 66; Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 16) “Deizme göre akıl olduktan sonra ne peygambere ne de vahye ihtiyaç vardır. Dua ve ibadetlere de ihtiyaç yoktur.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 150, 156) “Deizm, Ahlak kurallarının vahiyle belirlenmesine karşı çıkar. (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 280) Aklın ahlak kurallarını koyabileceği iddia eder. Doğal din anlayışını savunulur.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 24; Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 194) “Deizmde ‘tabii/doğal din’ anlayışı savunulur.” (TDV, Komisyon, Soru ve Cevaplarla Niçin İnanıyorum? s. 30) “Paranın ve ilerlemenin adeta kutsandığı modernleşme süreçleri, zaman zaman semavi dinlere karşı da bir başkaldırıya dönüşmüş ve pozitivist düşüncenin desteği ile de metafizikten tamamıyla arındırılmış bir bilim anlayışı tesis edilmeye çalışılmıştır.” (Prof. Temel Yeşilyurt, Çağdaş inanç problemleri, s. 23) “Din ile bilimin bir arada olamayacağını, dinlerin insanlarca uydurulduğu ve bilim geliştikçe dine gerek kalmayacağını iddia ederler. Pozitivizmin kurucusu olan Comte, dini, insan düşüncesinin evrimi sürecinde ilkel, olgunlaşmamış bir aşama olarak tanımlar.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 32) “Comte tarafından üç hal kanunu ileri sürülmüştür. İnsanlık tarihini üçe ayırır: Teolojik, metafizik ve pozitivist dönem. Son dönemde dinler ortadan kalkacaktır. Lakin aradan geçen 200 yıla rağmen ‘kehanet’ gerçekleşmemiştir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 63) “Öncesinde hocası Tylor’un monoteizm görüşünü benimseyen Andrew Lang, daha sonra ilkel halklarda atalar kültürüne de doğa kültürüne de rastlamadığını itiraf etmiştir. İddia edildiği gibi dinin kaynağı korku olsaydı, ilerleyen zamanla olayların mahiyeti anlaşıldıkça insanların dinsiz kalmaları gerekirdi.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun Kalmasın, s. 52-55) “Doğal din kavramı, hiçbir aracı olmaksızın sadece akıl yoluyla kavrayabilecek yalın bir tanrı inancını belirtir.” (Aliye

Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 71) 'Doğal din' dedikleri, kendilerince kurallarını koydukları ve çoğu paganizmi andıran ritüelleri savunurlar! "Kant, aklın sınırları içindeki bir tabii din anlayışına savunur, doğal ya da rasyonel bir dine inanır. 'Evrenin açıklanabileceği düşüncesi' ve 'kendi kendine yeterli tabiat anlayışı'nın yerleşmesi aydınlanma düşünürlerinin çoğunlukla deist olmasına yol açmıştır." (Selçuk Kütük, Deizm, s. 31) "Ateistler hâlâ tesadüfen başlangıca, deistler ise mekanik bir yaratma ile evrenin başladığına inanmakta; ancak her iki grup da ileriye doğru ucu açık bir 'evrimi' savunmaktadır." (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 116) Mesela, deizmi savunan bir kitapta insan için açıkça 'hayvan' kelimesi kullanılmaktadır: "İnsan kendi kaderini öğrenmek için kutsal kitabı değil, tabiat kitabını okumalıdır. Tabiatı dikkatlice okuduğunda insan kendisinin tabiatın hiyerarşik düzen basamağının en tepesinde yer alan bir 'hayvan' olduğunu anlayacaktır. Yapması gereken tek şey akletme özgürlüğünü kullanmaktır." (Yazar yok, Bible-Scraps with Notes by a Deist, London 1834; Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 23)

Eleştirisi

"Ateistlerin yayınladıkları din karşıtı eserler, kendini deist olarak tanıtan zümrelerin de besin kaynağıdır. Aralarındaki fark, tanrılı ve tanrısız olmadır." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 12) Tıpkı, Yahudi veya Hristiyan oryantalistlerin İslam aleyhine yazdıkları eserlerin, ateistlerin besin kaynağı olması gibi! Zaten 'Dünya Deistler Birliği' sitesini (www.deism.com/post/deism-compared-to-islam) incelediğimizde de, İslam hakkında klasik oryantalist ithamların aynen tekrar edildiğini görürüz! Yani ateistler oryantalistlerin, deistler de hem ateist hem de oryantalistlerin adımlarını takip etmektedir! Sonuçta, önyargı ile oluşturulan Yahudi ve Hristiyan oryantalist fikirler ateist ve deist olduğunu iddia edenlere ilham kaynağı olmaktadır!

"Deizm Batı kaynaklıdır." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 7) Deizm, kökü Aristoteles'e dayanan batı kaynaklı bir çığırdır; diğer dinsiz sistemler gibi günümüz dünyasında Hristiyanlıktan doğmuştur. Robert Coffy bu gerçeği açıkça itiraf eder: "Ateizm Batıda, Hristiyan Batı dünyasında doğdu. Materyalizm, pozitivizm, laisizm, Marksizm, egzistansiyalizm de bizden doğdular, Hristiyanlığı tanıdılar. Bazıları da Hristiyan idiler. Bizim için ne kadar acı olursa olsun bu tespitler yapılmalıdır." (Robert Coffy, Ateistlerin Tanrısı, s. 9) "Günümüzde deizmi bir dünya dini haline getirmek isteyen küresel güçler vardır." (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 55; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 36) "Din bugün batıda hümanizm değilse de, deizmdir" (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 18) ve "Akılcı olduklarını ileri sürseler de, baştan aşağı tezat dolu olan bu inanç sistemi, günümüzde popülerleşmiş." (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 9) "bir modern hurafeden" (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 7) başka bir şey değildir.

"Aynı kaleminden çıktığı çok belli olan sorular, genç dimağları şüphe ve inkarcılığa sevk etmek amacıyla her yerlere serpiştirilmiştir." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 53) "Hedef, kapitalizmin tüketim mantığını özümsemiş bir gençlik inşası ise, deizm epeyce yarayışlıdır. Kulaktan dolma bilgilerle inşa edilen inanç, ustalıkla sorulan sorular karşısında ciddi biçimde tökezlemektedir." (Prof.

Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 296) “Modern deizmin liberal değerler üzerinden bir çıkış yolu bulma çabası dikkatlerden kaçmamalıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 289) “Deizmin görevi, genç hayatların alanına sızıp, onları çekip çevirmeye elverişli konuma getirecek sarsıntılar meydana getirmektir. Kapitalizm, gence neye, nasıl ve ne kadar inanacağını da empoze etmektedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 68) “Modernizm, Tanrısız ve dinsiz bir yeryüzü toplumunu oluşturma çabası içindedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 275) “Deizm sahte bir din kisvesidir. Deistler inkar etseler de deizm, kapitalist küreselleşmenin yeni dünya düzeni için uyarladığı din suretli bir dekordur. Deizm, kapitalist dünyaya biçilen manevi bir dekordur. Kof bir inanç paketidir. Gençlere, kendi köşesinden olup bitenleri seyretmek ile yetinen, yeni ama şirin bir tanrı sunulmuştur. Bu Tanrı bireyci, müsrif, ‘ben nesli’ için tasarlanmıştır. Bu tanrının dünyasında insanlar için helal ve harama riayet etme yükümlülüğü yoktur. ‘Gençliğe güya sınırsız bir özgürlük vaat edilir, ancak bu özgürlük kapitalizmin her çeşit markasından istediğini seçip tüketme özgürlüğüdür.’ Tanrının umursamadığı bir dünya, gencin niye umurunda olsun ki?! Yapılmak istenen şey, dindarlık adına işlenen tekil, gayri ahlaki davranışları genelleştirmek ve böylece dinin kötü olduğu algısını yaymaktır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 9-11) Zaten deizm de hedonizmi tek gerçek kabul etmenin adı değil midir? (Ömer Faruk Korkmaz sorun kalmasın 2, s. 13) “Kapitalizm, doğrudan nefse hitap ederek insanlığı zevk-haz alma gibi şeylerle kendisine bağımlı kılar. ‘Neo-liberalizmin özgürlük vurgusunun gerçekte, bireyin kapitalizmin sunduğu ürün seçenekleri içinden herhangi birini seçme özgürlüğü olduğunu’ bilmede yarar vardır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 81, 82) “Gençlere, egosunu şişirecek, sade, yalın ama çerçevesi belirsiz idealler aşılabilir: ‘Başarıya koş, rekabet prangalarından kurtul, özgür ol, çağdaş ol, içindeki sesi dinle, hayatını yaşa, hazzı tat, zevklerine dil uzattırma, anı yaşa.’ Genç, ait olduğu kültür ile içinde eğitildiği ama ne olduğu belirsiz popüler kültür arasında sürekli gider gelir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 56) “Gençler Deizmle bir farklılık kazandıkları inancındadır. Ona bu tercihin isabetli bir tercih olduğunu hissettirecek pek çok dayanağı (medya, moda, internet, sosyal medya vb.) vardır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 299) “Liberalizmde, kişinin kulağına sıklıkla özgürlük şarkıları mırıldanır. Akılcı olmakla övünen ama aklını başkalarının tasarrufuna teslim edenlerin ruhsuz, tepkisiz, gamsız, lakayt bireylere dönüşmeleri kaçınılmazdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 290) “Özgürleşme projesi gencin kulağına önyargılı önermeler fısıldar. Modernlik adına illa bir ilah aranıyorsa, deizmin sessiz tanrısını işaret eder. Bu Tanrı insana sınırlar çizmez, onun zevklerine karışmaz.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 291) “Deistler zamanla neo-liberalizmin evrensel hedefleriyle buluşarak kendini ölümsüz kılma hedefine soyunmuştur. Aydınlanma ideolojileri ile aynı kulvarda yürüyen deizmin bir din mi, felsefi ekol mü, mezhep mi, ideolojik yapı mı olduğuna dair tartışmalar hâlâ sürmektedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 92) Aslında “Deizm, neo-liberalizm elinde dini etkisiz ve işlevsiz kılacak bir yeni ideolojisi. İçi tamtakır olsa da dışı gençler için cilalanmıştır. Deizm, inanmadan, ait olmadan yaşama tercihinin sembol kavramıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 301) Gerçekte “Tanrıyı âleme müdahale ettirmeyen bir din anlayışının, ateizme giden yolun yarından fazlasını kat ettiği rahatlıkla söylenebilir. Sanki tanrı yokmuş gibi yaşamının pratik ateizmden pek farkı olmadığı ortadadır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 89) “Deizm, dinlerin gereksiz oluşundan tutunda ateist eğilimlerin kamufle edildiği zihniyetlere dek oldukça geniş bir yelpazede yol almaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa

Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 205) “Genç nesil ve metropol nüfusu için modernleşme silindirisinin etkin olduğunu söyleyebiliriz.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 14) “Modernizm, “Ateizmin dayanak bulamadığı, deizmin masumca inandığı ve tek çıkar yol olarak gösterilen bir hümanist ahlak” (Ali Furkan, İTÜ Kalem, Bahar 2015, 17. Sayı, s. 61) öğretisini insanlara dayatmaktadır. İlk başta ateizme karşı olarak ortaya çıksa da deizmin sonunda varacağı yer ateizmdir: “Deizmin son durağı ateizmdir.” (Modern Çağın İnanç Sorunları, Komisyon, DİB, Prof. Dr. Cağfer Karadağ, s. 66) “Deizmin ateizmden önceki son durak olduğu ifadesi yabana atılacak bir söz değildir.” (Zikri Yavuz, Umran, Haziran 2021, s. 45) “Dine muhalefet bakımından ateist duruşla deist duruş arasında bir fark yoktur.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 60; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 36) Zaten “Deizm, ateizm ile dini reddetmede buluşmuştur.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 251) “Deistin ‘var yok’ tanrısı ile ateizmin ‘mutlak yok’ tanrısı arasında fark neredeyse yok mesabesindedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 255) “Deizmin günlük pratikler bakımından ateizmden farklı olmadığı özellikle vurgulanır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 271) “Deizm, ateizmin üstünkörü bir biçimi ve dini kökünden sökmek için materyalistlerin uygun aracıdır. Deizm ve sekülerizm ile insanlar din, peygamber, vahiyden koparılmaktadır. Deizm, küreselleşme projesi gereği küresel bir din olarak insanlığa sunulmaktadır. Deizm ile seküler bir ahlak oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dinden bağımsızlaşan insanlık, hedonist kitlelere dönüşmekte ve kapitalist düzen hızla dünyaya hakim olmaktadır. Kapitalizmde helal haram kavramları yoktur. Deizm dünyevileştirir.” (Mustafa Güldağı, Genç Birikim, Kasım 2016 209. Sayı, s. 19-25) “Gençler, reklam, sinema, müzik ve sanat yolu ile belirli tüketim modlarına şartlandırmaktadır. Modern hayatında dayattığı zorunluluklar zaman içinde dini hassasiyetleri eritmektedir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 44) “Vahşi kapitalizm, deizmi sevimli, şirin bir imaj olarak sunar. Kimi genç için moda veya trend olan neyse, hayatta odur. Çağdaş ilkel insan, kendi ihtiyaç nesneleri dışında her şeye karşı kayıtsızdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 32, 33)

“Deizm boyut değiştirip Hümanizm, sekülerizm ve modern teolojilerin derinliklerinde hür düşünce ve diğer fikirlere tolerans gösterme yaklaşımı şeklinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 19) “Emperyalizm, İslam’a karşı bir dayanak olarak Hristiyanlığı ve daha sonra da seküler hümanizmi daima kullanmaya devam etmiştir.” (Yücel Bulut, Oryantalizmin kısa tarihi, s. 73) “Sekülerist bir dünya görüşünün oluşmasındaki etkenlerin başında deizm düşüncesi gelir.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 22) “Seküler iklim, modern bireyin zihni ile kalbi arasındaki iletişim hattını da koparmış ve onu aklın insafına terk etmiştir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 100) Sekülerizmin de tanımı olan “Hayatına dini değerlerin ve tanrının karışmasına müsaade etmemek ve dünyevileşmek, aslında teizm içinde gizli bir deizmdir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 135) “İnancı yeterince kalbinde yer etmemiş olan insan, erteleme yoluna gider. Bu hal insanda yerleşince, umursamazlığa dönüşür. Sonunda inancı hatırlatacak kişilerden uzak durma psikolojisi insanı kaplar. Aslında amelî imanın tezahürü, imanda amelini dayanağıdır. İbadetten uzak duran insan, Allah ile irtibatını zayıflatmış demektir.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 63) “Ülkemizdeki insanların büyük

çoğunluğu kendisini seküler olarak tanımlar. Dinin kendi hayatında etkili olmadığını savunur. Bu kesimi deist olarak tanımlamak mümkün değilse de pasif deist olarak tanımlamak mümkündür.” (İ. Coşkun, Modern çağ deizminin nedenleri ve sonuçları. Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Kongresi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2017, s. 234) “Zaten dindar olmayan bir kişinin deizme yöneldiğinden bahsetmek son derece yanıltıcıdır. Tanrının varlığına inandığı halde, günlük hayatı sırasında dinin gereklerine uygun hareket etmeyen kişiler aslında üzeri örtük bir deizm içinde sayılırlar. Bu durumda olan kişilerin bir kısmı, deizm gibi bir tanımla karşılaşınca durumun kendilerine uyduğunu görmüş ve deist oldukları sonucuna varmış olabilirler.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 8) Sonuç olarak da, “İnanması ya da inanmaması arasında herhangi bir fark olmayan ve dilediği gibi hareket etmek isteyenler deizme yönelebilmektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 15) Dolayısı ile “Deistle inandığı Allah’ın emirlerini yerine getirmeyen teist arasında bir fark yoktur.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 141) “Bazı kişilerin günlük hayatlarında zaten tanrıyı göz ardı etmelerinden kaynaklanan bir tür adı konulmamış deizm söz konusudur. Gerçekte ise söz konusu olan şey, doğrudan sekülerizmdir. İnsanların kendi bildikleri şekilde hayatlarını devam ettirmeleri, zaten deizmin işaretidir. Dolayısıyla burada sorun, geleneksel bir toplumda sekülerleşme sonucunda ortaya çıkan şaşkınlık halidir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 35) “Liberalizm, zayıf bir deistik tanrıdır. Liberallerin istediği, dünyaya müdahale etmeyen bir tanrıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 48, 160) “Deizmin Tanrı-insan münasebetinde vahyi reddedip, akli tek referans kaynağı olarak kabul etmesi, batının bütün kültürel değerlerini, sekülerizm ve liberalizmi meşrulaştıran bir anlayışa dönüştürmektedir. Tanrı ile insan arasındaki vahye dayalı bağlar kopartıldığında insanların dini duygu ve düşüncelerini tatmin etmesi ve inançlarını uygulamaya dökmesi de imkansız hale gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Tanrı’nın insana bir hidayet kaynağı (vahiy) göndermeyeceği, aklın insan için hakikati bulmada yeterli olduğu anlayışı sekülerizme dinsel bir arka plan ve meşruluk kaynağı oluşturmaktadır.” (Mustafa Bozkurt, Mehmet Kuyucu, Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Güz, 2020, s. 466) “Deist anlayışların, daha çok dini bir eğitim görmemiş seküler bir hayatı benimseyen gençler arasında yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bilgi üreten Müslüman aydınların, çağın sorunlarını iyi okuyamadıklarını ve toplumun değişen dinamik yapısına uygun çözümler üretemediğini de gösterir.” (Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 509-510) “Türkiye’de sekülerizmle geleneksel yapının melez bir kültürü oluşturulmaya çalışılmaktadır.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 10) Günümüzde üst sınıfın resmi dini, alt sınıfa da yayılmıştır.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 17) “Dini kurumların güçlü cazibe merkezleri haline gelmeleri ancak seküler dünyanın her türlü meydan okumasına karşı hazır ve donanımlı olmaları ile mümkündür.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 28)

“Deizmde evren mekaniği hakimdir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 208) “Deistler inançlarını, özellikle Newton tarafından ortaya konulan mekanik evren modelini temel alarak savunmaya çalışırlar.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 21) “Newton’a göre Tanrı bir daha evrene müdahale etme gereği duymaz.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 32) “Newton, evrenin işleyişini mekanik bir yapı ile açıklamaktadır. Bu tür, maddenin kendisine dayalı açıklamalar, dinlerin sunduğu tanrının varlığı ve evrene müdahale ettiği düşüncesine alternatif olarak

kullanılmıştır.” (Selçuk Kütük, Ateizm Yanılgısı, s. 70) “Deistler, âlemin işleyişinin tek yolunu katı determinizm olarak görürler.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 150, 156)

“Descartes, evrenin ana hatlarının matematiksel özelliklere sahip olduğuna inanıyordu: Doğadaki tüm fenomenler matematiksel yöntemle açıklanabilir! Descartes için maddi dünya bir makine idi. Doğa, mekanik yasalara göre işliyordu. Kartezyen evren anlayışı, doğanın sömürülmesi için bilimsel bir onay zemini hazırlar. Descartes ve Bacon, bilimsel bilginin bizi doğanın efendileri ve malikleri yapmak amacıyla kullanılabileceğini iddia eder. Newton, evreni kesin matematiksel yasalara uygun olarak işleyen koca bir mekanik sistem olarak algılar. “Sistemdeki bir parçanın geleceği, mutlak kesinlikle önceden tahmin edilebilir.” görüşünü savunurlar. 19. yüzyıl sonlarında ise Newtoncu mekanik, doğa olaylarının ana teorisi rolünü yitirmeye başlar. Görecelik ve kuantum teorileri ile en yüksek noktasına erişen fizikteki iki gelişme, Newton mekaniğinin bütün temel teorilerini yerle bir eder. Biz, bir atom olayını kesinlikle önceden tahmin edemeyiz. Yalnızca onun meydana gelme ‘olasılığını’ tahmin edebiliriz. Mikroskopik dünyaya indiğimizde, lokal olmayan bağlantıların etkisi artar. Bir atom altı parçacığının parçalanması, ona neden olan herhangi bir tekil olay olmadan da kendiliğinden meydana gelebilir. Biz bir fenomenin ne zaman ve nasıl davranacağını hiçbir zaman önceden kestirmeyiz. Modern fizikte kütle artık maddi bir cevher ile bağlantılı değildir, enerji paketleri olarak görülmektedir. Artık biliniyor ki kütle, atom ve enerjinin birleşiminden meydana gelmektedir.” (Fritjof Capra, Batı düşüncesinde dönüm noktası, s. 58, 61, 62, 65, 68, 74, 77, 97) “Kuantum teorisi, kainatta mevcut şartlar dışında, farklı alternatiflerin de olabileceğini ortaya koymuştur.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 251) “Kuantum teorisi, izafiyet teorisi, kesinsizlik teorisi, ışığın dalgaları teorisi, entropi teorisi madde evreni ile ilgili görüşlerimizi tamamen değiştirmiştir.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 291) “Evren, dinamik bir yapıya sahip olduğuna göre, Tanrı’nın müdahalesi de devamlılık arz etmektedir. Newton fiziğinde kainat mekanik bir şekilde algılanmıştı.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 250) “Newtoncu fiziğin kesinlik ve nedenselci, dolayısıyla determinist tavrının aksine, Einstein teorisi ile belirsizlik düşüncesini öne çıkar.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 122) “Newton, evrenin sınırsız ve sonsuz olduğunu da ifade etmiştir.” (Caner Taslaman, Neden Müslüman’ım? Deizme Cevap, s. 41) “Newton fiziğinin aksine kuantum fiziği, tabiat kanunlarının zorunlu yapıda olmaktan ziyade ‘belirsiz yapıda’ olduklarını ortaya koymuştur.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, , s. 93) “Başlangıçta Newton fiziğini benimseyen Einstein, ilerleyen zamanlarda evrenin durağan değil dinamik olduğunu kabul edecektir. Newton fiziğindeki mutlak zaman kavramı, Einstein devrimi ile değerini yitirmiştir. Maddenin, uzayın ve zamanın başlangıcı aynı andır. Evrenin sabit, durağan ve sonsuz olduğu anlayışı yerle bir olmuştur.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 251-253) “Big Bang, evrenin bilinçli bir şekilde tasarlandığını ortaya koymuştur.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 260) “Evrenin tüm aşamalarının bilinçli bir şekilde yaratıldığı görülmektedir. Evrenin her aşaması özel olarak tasarlanmıştır ve bu da, tanrının evrenin her aşamasında aktif olduğunu açıkça göstermektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 16)

“Yaratma gücüne hâlâ sahip bir Tanrının niçin yaratmayı durdurduğu konusu deizmde çok net değildir. Tanrının evreni kendi haline, tabiatı da akla ziyan insan eylemlerine terk etmesi mükemmellik fikrini

sarsmaktadır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 254) “Kainat var kılındığından bu yana oluşum ve değişim içindedir.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 285) “Kainatta yıldızların ölmesi, doğması, evrenin genişlemesi yaratılışın devam ettiğini göstermektedir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 197) “Evrende neden sonuç ilişkisi hep geçerli değilse, bu bir şekilde bilinçli müdahaleyi de gerekli kılmaktadır. Kuantum teorisi şu anlama gelmektedir ki, Tanrı var olan olasılıklar içinde istediğini seçerek evrene müdahale etmektedir.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 252) “İnsan farkında olmasa da vücudunda birçok fizyolojik organizasyonlar anbean devam etmektedir.” (İbrahim Çoban, Ateizm ve Deizm Eleştirisi, s. 97) “O, her an yaratma halindedir.” (Rahman, 29) “Yağmur dolu bulutları meydana getiren Allah’tır.” (Rad, 12) “Allah her şeyi bilir, hiçbir yaprak düşmez ki, O bunu bilmesin.” (En’am, 59) “De ki, ilkten yaratan da yaratmayı ‘tekrar eden’ de Allah’tır.” (Yunus, 34) Nahl, 68-69. ayetlerin de gösterdiği gibi, “Allah kainatta bulunan bütün varlıklarla iletişim kurmaktadır.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 122) “Allah yaratıyor ve yönetmeye devam ediyor.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 232) “Kur’an’ın tanımladığı Allah sadece evreni yaratıp kenara çekilmemiş, her zaman hazır olan ve işlere bakan ve her zaman işleyen bir güce sahiptir.” (Lord John Davenport, Hazreti Muhammed ve Kur’an-ı Kerim; Hazreti Muhammed (sav)’den Özür Diliyorum, s. 50) “Teistler, tanrının mahiyeti itibarıyla âlemden farklı olduğuna inanır. Bu inanç teizmi panteizmden ayırır. Teizm, âlemde sürekli olarak etkin olan Tanrı’ya inancı içerir. Bu noktada ise teizm deizmden farklılaşır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 21)

Zaten “Bir zatın bizden bir şey istemediğini bildirmesi için bile bizde konuşması (kelam; vahiy) gerekmektedir.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 24) “Yaratıcının sizden dinsizlik istediğini nereden biliyorsunuz? Allah’ı tanıyabilmenin doğru yolu, onun kendisini tanıtmasıdır.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 41)

Deizm “İnsanı ve bilimi tanrı seviyesinde yüceltmektedir.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 49) “Şeytan da, egosunu ve ilmini tanrılaştırmıştı.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 55) “Allah’ın hikmetini sorgulayan iblisle ‘deist olduklarını sanan ateistlerin’ aynı yolu takip ettikleri görülmektedir.” (Molla Musa Celali, Ateist İtirazlara Cevaplar, s. 164) Kur’an ise bizi bu konuda uyarmaktadır. “Kendi istek ve tutkularını ilah edineni gördün mü?” (Furkan, 43)

“Deistlerin bir kısmı aklın testinden geçerek onaylanan dine evet demektedir. Böyle bir iddiaya getirilecek en açık itiraz, “hangi akıl” yahut “kimin akıl” yönündeki sorudur.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 69) “Tek bir akıl yoktur. Akıl, tasavvurlarını bilgi, kültür ve tecrübe tabanından beslenerek kurgular.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 285) “Deizm, dinlerin yerine akıllı koyarak sadece akıl ve doğadan hareketle her şeyin kavranabileceğini iddiasındadır. Lakin akıl bir referans noktasına sahip olmadığı zaman, kişi sayısı kadar farklı düşüncenin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Akıl, insanları herkesin kabul edeceği ortak fikirler etrafında toplama özelliğine sahip değildir. Felsefe tarihine bakıldığında, filozoflar sürekli olarak birbirlerini yanlışlamaya çalışmışlardır. Herkes kendi aklını beğenir. Mahkemelerde hem davalı hem de davacı

kendisini kesin olarak haklı görür. Sorunu ise kişilerin akklı değil, kanun ve hakim çözer. Akıl, bir tanrı varsa peygamber ve kitapların var olmasını makul hatta zorunlu görür. İnsan, salt rasyonel bir varlık değildir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 64-66) “Deizm, akklı temel alan bilgiyi, vahye dayalı bilginin yerine koyarak felsefi görüşü dinileştirmiştir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 19) “Pozitivist, materyalist akım ve 18. ve 19. yüzyıl felsefesinin etkisi ile deneysel olarak doğrulanamayan metafiziksel, estetik ve teolojik önermeler anlamsız sayılmıştır. İnsanın akıldan başka, duygu, irade ve dış şuur gibi güçleri vardır. Hayranlık, takdir vb. akla ait değildir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, , s. 76) “Akıl, insanın önemli olmakla birlikte sadece bir yönüdür. Akıl melekesi bireyden bireye de farklılaşmaktadır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, , s. 74) “Deistler akla sonsuz güven duyarlar ama sınırlı ve dar oluşundan haberleri yoktur.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 264) “Akıl bilgi alanı varlık dünyasıyla sınırlı” (İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmi Kelam, s. 47) olduğundan dolayı “mutlak gerçeği bütün boyut ve sınırlarıyla kuşatabilecek bir özellik ve mükemmelliğe sahip değildir.” (Maturidi, Kitabu’t-Tevhid, s. 183) “Akla, akıl üstü bir pozisyon tayin etmek, akıldan faydalanmaktan ziyade onu kötüye kullanmaya dönüştürmektedir. Herkesin kendi aklını hayatın merkezine koyduğu bir yerde, nihilizmden anarşizme kadar uzanan sayısız düşünce boy gösterecektir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 85) “Her şeyi ‘akla indirgeme’ çabası, gerçek inancın altını yavaş yavaş oyarak gizli bir pozitivizme yol açmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 87) Dolayısı ile “Deizm, pozitivisttir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 34) “İyilik kötülük veya doğru yanlış kavramları kime veya neye göre belirlenecektir?” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 21) “Kurallara uygun bir yaşam bu dünyada olacaksa, bu kuralı kim koyacaktır?” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 21) “Bazı insanın aklına göre iyiye bazılarının göre kötü değerlendirilen davranışlar konusunda nasıl karar verilecektir?” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 160) “Yeryüzünde insanları sömürenler, işkencelere maruz bırakanlar da hep akıllarını esas almışlardır.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 77) “Din akla göre olsaydı, her akla göre bir din ortaya çıkardı. Bütün filozofların birbirini tekzip etmesi bunun göstergesidir.” (Osman Nuri Topbaş, Akıl cinneti Deizm, s. 57) “Akıl dediğimiz şey de göreceli bir kavramdır. Herkesin aklı, kendine göre doğruyu göstermektedir.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun Kalmasın, s. 44) “Her insan aklınca bir ölçü ya da değer takdir edebilir. Ancak bunun bir kesinliği veya evrenselliği olmaz. İnsan aklı ile insanların ideal bir şekilde olgunlaştırılması imkansızdır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 90) “Başkalarının haksızlığa uğramaları çoğu kişinin umurunda değildir. Herkes kendisine adil davranılmasını ister.” (Zakir Naik, Gençlerin inanç sorunları, s. 37) “Kumar oynayan birinin, kazandıklarının hakkı olduğunu iddia etmesi, akli bir çıkarımdır.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 75) “Birisini soyup bin lirasını alırsam onun emeğini çalmış olurum. Onun için kötü bir durum, benim için değil. Benim için neden kötü olduğunu mantık çerçevesinde açıklayın.” (Zakir Naik, Gençlerin inanç sorunları, s. 34) “Deizm adı altında çalışmalar, faaliyetleri yürütenler, bizi herkesin kendi aklına göre hareket ettiği bir din anlayışına davet etmektedir. Bugün kim tuttuğu yolun ve yaptığı işin yanlış olduğu kanaatini taşıyor ki? Vahiy destekli olmayan akıl şeytan, nefis ve hevanın kontrolüne girip bütün ölçüleri birbirine karıştıracaktır.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun Kalmasın, s. 301-302) “Peygamberlerin gönderilmesine, vahye ne gerek var? Çünkü akıl tek başına yeterli değildir, sınırlıdır. Ayrıca vahiyle bildirilen bilgilerin bir kısmı gayb alanına aittir. Allah’ın sıfatları, melekler ve cinler, ahiret gibi. Akıl da her insanda aynı ölçüde değildir. İnsan her an kötülüğe sürüklenebilecek bir nefse sahiptir.

Şeytan da sürekli yoldan çıkarmaya çalışmaktadır. Nitekim günümüzde alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara sahip olan kimselerin büyük çoğunluğu da, yaptıklarının doğru olmadığını aklen bildikleri halde nefislerine uyarak bu kötü huylarını devam ettirmektedir. Peygamberlerin gönderilmesi, bahaneleri ortadan kaldırmak içindir.” (Soner Duman, Allah’ım sorularım var, s. 133-137)

Seküler kesimin ruh açlığına örnek olarak yoga yönelimini misal verebiliriz.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun Kalmasın, s. 46) “Kendisine büyük rahip diyen Comte, adını kendisinin verdiği ‘felsefe ayı’nda ölmüştür.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 280) “Comte, bir din kurgular ve formüle ettiği din, ilahsız, seküler, hümanist bilim dini, kısaca, ‘insanlık dini’dir. Ama o da başarısız olmuştur. (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun Kalmasın, s. 52-55) “İnsanda doğal bir din duygusunun olması ve bu duygunun desteklenerek doğal halinde tutulması için vahyin gerekliliğinin önemi fark edilememiştir. Deist yazarların din anlayışı olduğu görülen doğal dinin, herkes tarafından bilinip kabul edilebilir evrensel ilkelere bağlı olduğu iddia edilse de, bunun insanlık tarihi açısından sağlam bir temele dayandığının kabul edilmesi oldukça zordur. Zira insanlar aklen ve ruhen aynı seviyeye, aynı irade ve ihtiyaçlara, aynı coğrafi ve toplumsal şartlara sahip değillerdir. Bu yüzden insanların tamamı için genel geçer olabilecek bir din anlayışının, insanların kendi doğaları üzerine yapacakları meditasyon tarzı yoğunlaşmalar ile çıkarsanacağına beklenmesi gerçekçi değildir. Doğal dinin insanlığın orijinal dini olduğu kabul edilse dahi, tarihsel gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda, insanların doğal dinden uzaklaşmalarından ve çeşitli batıl inançların etkisi altında kalmalarından dolayı, Tanrı tarafından uyarılarak gerçeğe çağırılmamaları için ne gibi makul bir neden olabileceğinin de deist yazarlar tarafından açıklanması gerekirdi. Çeşitli topluluklarda görüldüğü gibi insanlar bir yerine birden çok ilah edinebilirler. Tek bir ilah edinmeleri halinde de bu ilahın ne gibi niteliklere sahip olduğu, O’na ibadet etmeye gerek olup olmadığı, şayet gerekli görülüyorsa ne şekilde ibadet edeceklerini belirlemede genel bir kural oluşturmamışlardır. ‘Neden ahlak’ diye bir kavramın olması gerektiğinin de doğal dinden hareketle ortaya konması da mümkün değildir. Yani kısaca aklın tek başına dini ve ahlaksal ilkeleri kurmakta yeterli olduğu iddiası, içinin tatmin edici şekilde doldurulması gereken oldukça büyük bir iddiadır.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 229) “Vicdan, insanın iyiden ve doğrudan yana karar verme görgü ve bilgileri ile kendini yargılama yetisidir. İnsanda doğuştan mevcut olan bu duygu, başta sağlam bir din ve değer eğitimi ile desteklenmediği takdirde, kötü bir çevre ve alışkanlıkların etkisiyle körelebilir. Vicdan dinden, adalet ahlaktan bağımsız bir şekilde doğruya ulaşamaz, yanlış din de vicdanı kötü işler yapmaya sevk edebilir. Sonra da vicdan haksızlıklar ve kötülükler karşısında sessiz kalabilir. Vicdanı körelmiş ve kararmış bir kimsede, manevi anlamda kalp de işlevini yitirmiştir. Vicdan azabı bile dini ve ahlaki değer sahibi olan insanlarda vardır. Bugün Suriye’de, Gazze’de, Arakan’da, Cammu Keşmir’de, Doğu Türkistan’da, Irak’ta, Yemen’de yaşanan tarifi imkansız acılar ve vicdansızlıkların karşısında en ufak bir vicdan azabı bile hissetmeyenler olduğunu görüyoruz. Allah korkusuyla, helal ve haram, hak ve adalet şuuruyla beslenmeyen vicdanın kötülöklere karşı yaptırım gücü yoktur.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 127-128) “Allah’ın zatını yani nasıl bir varlık olduğunu bilemeyiz ama Kur’an sayesinde isim ve sıfatlarını bilerek onu tanıyabiliriz. Duyular gibi aklında bir sınırı vardır ve sağlam bir bilgi kaynağından beslenmeye muhtaçtır. Deizm, Hristiyanlığa karşı gelişen protest bir harekettir. Hz. İsa’nın ilahlaştırılması, asli günah ve kefarete öğretisi, kilisenin

yanılmazlığı gibi çarpık dini öğretiler, deizmin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Deistler, akla mutlak bir yaptırım gücü yüklemektedirler. Halbuki her insanın akli, alışkanlık, kültür gibi iç ve dış faktörlerin etkisi altındadır.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 150, 156) “Protestanlık da zaman içinde bireysellik, sekülerleşme ve nihayet deizme uzanan tarihi bir süreç izlemiştir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 136) “İnsanın bir de kişisel arzu ve isteklerinden oluşan yönü vardır. Dolayısıyla arzuların tatmin edilmesi için vicdanın bastırıldığını, aklın da bu durumu meşrulaştırıcı bir fonksiyon üstlendiğini sosyal hayatta çokça görmekteyiz. İnsan akli mükemmel değildir, hata yapabilir. Ayrıca deizm ‘insan hayatının anlamı ve amacı nedir?’ sorusuna cevap vermekten de acizdir.” (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Komisyon, Soru ve Cevaplarla Niçin İnanıyorum? s. 31) “Rasyonalizm, pozitivizm ve modernite, dünyayı kutsallıktan arındırırken, hem insanın hayatına anlam veren dayanakları eritmiş, hem de onu geleceğe yönelik kaygı ve umutsuzluğun girdabına çekivermiştir. Dini inançta, sığınma, yaşama anlam verme, bağlanma, teslimiyet, huzur gibi yaşantılar tek tek veya birlikte bulunabilir. Deizmde, insanların his, irade, duygu boyutu göz ardı edilmiştir. İnsan hem düşünen hem inanan ve hem de hissedenden bir varlıktır. Hissetmede kişinin iç dünyası esastır. İç dünyada özlemler, arzular, sevgiler ve diğer duygular ön plandadır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 83)

Kant, bir taraftan Tanrı’yı ahlaki evrenin efendisi ya da ahlaki bir Tanrı olarak nitelendirmekte, diğer taraftan ahlakileşmenin temelini insana dayandırmaktadır. Onun buna gerekçesi insanın doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek, rüştünü ispat etmiş bir varlık olduğu iddiasıdır. Bu anlayışa göre insan ahlak anlayışını bizzat kendisi belirlemeli, dışardan Tanrısal bir otorite ile gelebilecek vahye, peygamberi dayatmalara ya da kilise üzerinden piskopos ve papazlara ahlak inşa etme sorumluluğunu vermemelidir. Bu durumda seküler ahlak taraftarlarının yapmış olduğu, insanın Tanrı yerine konumlandırılması ve Tanrının celal ve cemal sıfatlarının insanlara isnat edilmesidir. (Abdurrahman Taha, Seküler Ahlakın Sefaleti, s. 99) “Seküler Ahlak, ilahi ahlakın aksine insanı kendi arzuları üzerinde egemenlik kurabileceği mahiyette değil, onu egemen bir efendi yapacak şekilde eğitir. Yine bu ahlak insanı yeryüzündeki en şerefli varlık olarak değil, doğanın efendisi olarak yetiştirir. Böylece insan kendi iradesine göre doğa üzerinde tasarruf yapma hakkını elde etmiş olur. Çok geçmeden bu çift yönlü egemenlik insana Tanrılık ve varlık dünyasının idaresi konusunda Tanrı’ya kafa tutacak bir gurur aşılır.” (Abdurrahman Taha, Seküler Ahlakın Sefaleti, s. 126)

“Dini bildirim olmadan iyi ve kötünün ne olduğunu bilmemiz mümkün değildir. Yani bu noktada ilahi desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde herkesin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda iyi ve kötü tanımlamaları oluşturması mümkündür. “Doğru nedir?” sorusu kadar, “Neden doğruyu yapmalıyım?” sorusu da önemli olmaktadır. “Güçlü olmama ve karşı tarafı yok ettiğimde zarara uğramayacak olmama rağmen neden öldürmemeliyim?” şeklindeki sorulara verilecek cevapların rasyonel temelini olabilmesi için din ve ahiret inancı gerekir. Birçok kişi “doğru ahlaki teoriyi oluşturmak” ile “ahlaki eylemleri rasyonel temellere oturtmak” arasındaki farkı ayırt edemediği için din olmadan da ahlaki bir yapının olabileceğini iddia etmiştir.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 231) “Yerde bulunan bir para ile hayatın sonuna kadar rahat yaşamayı seçmek daha rasyonel değil midir?” (Caner Taslaman, Neden

Müslüman'ım? Deizme Cevap, s. 230) "Zina konusunda deistin cevabı da, "İki taraf anlaşmışsa bunda bir beis yoktur." şeklindedir." (Francis Gastrell, The Principles of Deism, Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 45) "Dini devreden çıkaran ahlak anlayışında menfaat hakimdir; menfaatin bittiği yerde sorumluluktan bahsetmek imkansızdır." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 22)

"İslam'da, taklidi iman değil tahkiki iman önemlidir." (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 228) "Gerçek anlamda iman etmenin en öncelikli gereklerinden biri düşünmektir. Yaratılış üzerine gerektiği gibi düşünen insan, hem her şeyin yaratıcısı olan Allah'a neden teslim olması gerektiğini anlayacak, hem de O'nun kudretine ve evrene yansıyan eşsiz sanatına tanıklık edecektir. Ancak buna rağmen birçok insanın içinde bulunduğu gaflet sebebiyle hem evrendeki hem de kendi varlığındaki sayısız delil ve işareti göz ardı ettiğine dikkat çeker Kur'an: "Göklerde ve yerde nice ayetler (mucizeler) var ki, yanlarından geçerler de dönüp bakmazlar bile." (Yusuf, 105) Kur'an'da düşünmeye ve ilme teşvik eden ayet sayısı yedi yüzden fazladır. Aklın önemine Kur'an kadar vurgu yapan başka bir dinsel metin yoktur. Kur'an'da düşünmeye, akletmeye yönelik pek çok kavram vardır: ilim (bilgi sahibi olma), hikmet (bilgelik), fuad/kalb (ilahi tecellilere gönül ile tanık olma), basiret (anlayış ve kavrayış), hak (gerçek), ayet (delil), beyyine (açık delil), burhan (kanıt), zikir (hatırlama), ibret (alınması gereken ders), tedebbür (derin derin düşünmek), taakkul (akıl erdirmeye), tefakkuh (ince bir kavrayışa sahip olmak), tefekkür (düşünüp ders çıkarmak), tezekkür (düşünüp anlamak), nazar (bakış). İslam inancının temel ilkelerini olması gerektiği biçimde içselleştirmemiz ve en güzel şekilde hayatımıza yansıtarak etrafımıza örnek olmamız son derece önemlidir." (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 240) "İslam'da aklın kullanımında temel vurgu, aklın arzuları gerçekleştirme aracına dönüştürülmesinin yanlışlığına işaret etmektir. İslam alimlerinin tamamına yakını akli, dini hakikatleri tespiti ve anlaşılması hususunda birincil prensip olarak kullanmışlardır." (Selçuk Kütük, Deizm, s. 79) "Matematik ve mantık, akli; tabiat bilimleri, gözlem ve deneyi (tecrübeyi); tarih, haberi (nakli) kullanır. Din ise, akıl, nakil ve tecrübeyi, her birinin sınırlarını belirlemek şartıyla, hepsinden faydalanır. İnsan akli belirli bir kaynaktan yanılmaz birtakım bilgilerle beslenmediği müddetçe hakikati bulamayacaktır. Akıl ancak mevcut bilgiler çerçevesinde değerlendirmek yapabilir." (Selçuk Kütük, Deizm, s. 92-93) "Kur'an, aklın olgu olarak faziletinden bahsetse de, daha ziyade aklın 'işletilen versiyonu' üzerinde durmaktadır." (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 217)

"İslam dininde Tanrı-âlem-insan ilişkisi dinamik ve canlıdır." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 107) "Deist anlayış insanı dünyanın katı gerçekleri ile baş başa bırakır. Böyle bir durum çoğu zaman çaresizlik ve ümitsizlik doğuracağından insanın yaşaması için yeterli gelmez. Deizm, insanı Tanrıya, Tanrıyı evrene yabancılaştıran bir doktrin olarak görülmelidir." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 123) "Dua, fitri bir ihtiyaçtır." (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 83) "Dua, insanı özüne götürür." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 104) "Kur'an, muhatabı olan insanın iç dünyasının eğitimi üzerinde yoğun bir biçimde durmuş, onların akıllarına hitap ettiği oranda gönül dünyalarına da hitap etmiştir." (Talip Özdeş, Ahlak-Vahiy ilişkisi ve Kur'an'da İman Ahlak-Amel Bütünlüğü, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: X, sayı: 2, s.12)

“Deizm, Tanrıyı öncelemez aksine, onu hayatın dışına taşır, uzak bir ülkeye sürgüne gönderir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 201) “Deistler açısından en büyük sorun, temel sorulara, varlığını kabul ettikleri tanrıya referansta bulunarak cevap üretme imkanlarının olmayışdır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 67) “Sıradan insani bir kurumda bile, işe karışmayan patron imajı oldukça sakat bir algı iken, koca evreni yaratıp sonra denetim ve gözetim görevlerini tanrının yapmadığını iddia etmek mantıklı bir teori değildir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 195) “Değer verilmediği zaman bir kenara bırakılıp ne yaptığının aldırış edilmez.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 183) “Allah (cc) ise, ‘insana değer verdiği için’ kendisine muhatap kabul etmiştir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 186) “İslam’da tanrının kainatı yarattığı kabul edilir fakat deizmden farkı, tanrının sürekli müdahalesini kabul etmesi ve tabiat yasalarının yaratıcısının da, tabiatın kendisinin veya mekaniğinin değil, doğrudan Yüce Allah olduğu inancıdır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 209) “Deizmin ‘Allah’ın müdahale etmesine gerek yoktur’ iddiasını savunmak için, insanların her yönden mükemmel bir yapıya sahip olması gerekir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 42)

“A şahsı için etik olan bir şey B şahsı için etik sayılmayabilir.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 88) “Deist düşünce insana sınırsız bir yetki ve özgürlük vermek suretiyle ‘insanın kulluk vazifelerini dizayn etme yetkisini’ akla vermiştir.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 75, 96; Dr. Erol Çetin, İnancın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, 49) “Deizmin, hakiki bilginin elde edilmesinde akli ve tabiat kanunlarını kutsama hatasına düştüğü görülmektedir. Deizm, sahip olduğu uluhiyet anlayışı ile dini hayata imkan vermemektedir. Tanrı-insan münasebetinin zayıflaması günümüz dünyasında insanları bunalıma sokmaktadır. İslam dininde Tanrı’nın âlem ve insanla olan münasebeti deizmin tam aksine canlı ve dinamiktir.” (Dr. Erol Çetin, İnancın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, 47-53) Ayrıca deistler “Yüce olarak gördükleri o yaratıcının kendilerini başıboş yarattığını iddia etmenin onun yüceliğini yakışıp yakışmayacağını yönünde birazcık akıl yürütmüş olsalardı, bu kadar zahmete gerek kalmadığını anlamış olacaktı.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 21) “İlah, boş işlerle uğraşan bir zat mıdır?” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 23) “Sadece yaratıp bırakan ve zihni zorlu sorunlarla boğuşan insanlara bir açıklamada bulunmayan bir tanrı anlayışının sorunlu olduğu açıktır. Varlığıyla yokluğu arasında bir fark olmayan bir tanrının fonksiyonel olması beklenemez. Ölüm sonrası hayat var mıdır, yaratılış amacımız nedir, yeryüzünde inanılmaz kötülöklere imza atanların yaptıkları yanlarına kâr mı kalacaktır? Deistin inandığı tanrının var ya da yok olmasının kendi hayatında ne gibi fark oluşturduğunu izah etmesi gerekir. Dürüstlük, fedakarlık yapan insanlara ödüllendirmesi gerekmez mi? Haklıya hakkını teslim etmeyen bir tanrı kendi tanımı ile çelişiktir. Eğer Tanrı insanları hiçbir sebep gözetmeksizin yarattı ise, böyle bir tanrı anlamsız işler yapıyor demektir. Böyle bir tanrı algısının arkasında, hayatı dilediği gibi yaşama arzusundan kaynaklanan bir ego olduğu açıktır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 67-69) Deizm, merkezine Tanrıyı yerleştirmiş gibi gözükse de gerçekte merkezde insanın kendisi ve arzuları vardır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 273) “Deizmin tanrısı sembolik bir tanrıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 256) “Deizm açısından belki de en fazla belirsizlik taşıyan şey Tanrı-insan ilişkisidir. Emekliye ayrılmış bir Tanrı anlayışının dini duyguyu ve düşünceyi tatmin etmesi mümkün

değildir. Katı akılcılığa dayanmaktadır. Halbuki “akıl sınırlı, bilim değişkendir.” Deizmin ahlak konusundaki teorileri yetersiz ve temelsizdir. Deizm bazı kelami problemleri de beraberinde getirmektedir. Deizmin zaman içinde Tanrı’nın insan hayatındaki merkezi konumunu sarsan ve Tanrı-insan ilişkisini zayıflatan bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Deizmde iyi ya da kötü değerlerinden söz etmenin anlamı yoktur. Çünkü değeri değer olarak tayin eden bir merci söz konusu değildir. Deistler dini bireyselleştirerek sosyal yönü zayıf bir forma çevirmişlerdir.” (Dr. Erol Çetin, İncanın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, 42-47) “Tanrı ile olan bağı zayıflayan bir kişi, öngörülmesi mümkün olmayan kötülükler yapabilmektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 88) “Âlemle ilgilenmeyen bir Tanrı âlemi bilmekte midir? Bu Tanrı güçlü müdür? Deistin, Tanrının ilmi, kudreti, iradesi, merhameti ve adaleti gibi konularda herhangi bir şey söyleyecek durumu da yok gibidir.” (Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22 (1), s. 38)

“Tanrıyı gökleri hapsedip, insan için bütün kapıları ardına kadar açmak şeklinde anlaşılabilir olan deizme mukabil, tanrıyı göklerden yere indirmek projesinin tam adı olan tevhid dini İslam, deizmin büsbütün karşısında durmakta gibidir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 236) “Din, kişinin toplum, tabiat ve Allah ile olan ilişkilerinin sınırını ve seviyesini tayin eder.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 62-63) “Deizmin, tam ve doyurucu bir tanrı tasavvuruna sahip olmadığı söylenebilir. Deizmin Tanrısının insanların gönüllerine hitap etme şansı yoktur. Deizmde, tanrısının öncelikle otoritesi, bir sonraki adımda varlığı sorgulanır hale gelmektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 91-92) “Tanrı insan münasebetinin zayıflaması günümüz dünyasında insanları bunalıma sokmaktadır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 94) “Peygambersiz bir tanrı inancı içerik açısından tamamen boştur. Hiçbir Baba, “aklı başına geldiğinde doğru ve yanlış kendisi ayırt edebilir, aklını kullansın!” diyerek çocuğunu kendi haline bırakmaz. Tanrının insanları yeryüzünden yalnız bırakması ve bir şekilde yol göstermemesi düşünülemez. Deistlerin, bu dünya bir imtihan alanı değilse, tanrının neden insanların kötülük yapmasına müsaade ettiği ile ilgili tatmin edici açıklamalar yapmaları mümkün olmayacaktır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 73, 75) “Tanrı insanı ebedi bir yokluğa mahkum etmek için yaratmış olamaz. Böyle anlamsız şeyler yapmak tanrıya yakışmayacağına göre, var oluşun mutlaka bir gayesi olmalıdır. İnsanları cansızlardan, hayvanlardan ayıran en önemli özellik düşünebilmesidir. Bu sebeple, varoluş sebebini merak etmesi, araştırması gayet doğaldır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 143) “İşte peygamberler bu konularda insanları bilgilendirmekle görevli kişilerdir. Hiçbir peygamberde fakirleri ezme, lüks hayat sürme, zenginlik sevdası, yalancılık gibi olumsuz davranışlara rastlanmamıştır. Büyük başarılar kazanmış kral, komutan gibi kişilerin bugün itibarıyla herhangi bir etkisinin olmadığını görüyoruz. Hz. Muhammed’in en büyük düşmanları bile onu hırsızlık, ahlaksızlık veya yalancılık gibi yüz kızartıcı şeylerle suçlamamışlardır. Böyle bir kişinin, tüm insanları kandıran büyük bir yalancı olduğunu iddia etmenin mantıksal açıdan hiçbir dayanağı yoktur. Hiçbir anne ve baba çocuğuna, ‘Aklın var, doğruyu yanlış kendin bul’ diyerek başıboş bırakmaz. Defalarca uyarır, tavsiye eder, yol gösterir. ‘Referans noktası olmayan salt akıl yolu ile, son derece çirkin ve yanlış davranışlar bile rasyonalize edilip deist inancın içine dahil edilebilir.’ Evreni neden yarattığını ve insanlardan ne istediğini bildirmeyen amaçsız bir tanrının varlığıyla yokluğu arasında hiçbir fark yoktur. Deist

açısından var olduğunu ileri sürdüğü Tanrıyı 'inkar etmenin' ne gibi bir mahsuru vardır acaba? Doğal dinin insanlığın orijinal dini olduğunu kabul edilse bile, insanların doğal dinden uzaklaştıklarında Tanrı tarafından uyarılarak gerçeğe çağrılmamaları için ne gibi makul bir neden olabileceğinin açıklanması gerekir." (Selçuk Kütük, Deizm, s. 260-266)

"Herkes, Allah'ın kulları hakkında istediğini söylesin fakat Allah sussun öyle mi?" (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 79) "Allah insanın onurunu korumak için vahiy gönderip insanları yönetir." (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 178) "Yaratıcılık sıfatı ile bizlere sevgisini gösteren Allah (cc) bize yaşantı modeli de sunmakta" (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 180) ve "gelecek hayat aşaması için bizlere uyarılarda bulunmaktadır." (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 181) "Deizm ise bir Tanrı inancının gölgesinde, dinden arınmış yeni bir yaşam kültürüdür." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 297) "Deizm gençler için; içerdeki boşluğu beyaz yalanlarla dolduran, hazcılığı ve bireysel çıkarları onaylayan şirin bir yaşam tarzıdır." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 301) "Deizmin yeni tanrısı da insandır." (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 48) "Müzeler, üniversiteler ise, inancın azalmasının neden olduğu boşlukları doldurmayı vaat eder." (de Button, Ateistler İçin Din, Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 200-202) Oysaki "İnsan, Allah'a biyolojik, fiziksel, sosyal, psikolojik her açıdan muhtaçtır." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 101) Aksi durum da "ruhsal çöküşe yuvarlanma, muhtemel akıbetlerden yalnızca biridir." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 81)

"Deizm yaratıcıyı kabul ediyormuş gibi yapmak fakat hiç mevcut değilmiş gibi yaşamaktır. Bu adeta ölü bir put ve hayali bir tanrı tasavvurudur." (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 48) "Din, yaşam tarzıdır." (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 28) "Din, yaşam şekli anlamına gelmektedir." (Hacı Ali Şentürk, Ateizm, Sonuçsuz Serüven, s. 185) "Din, yaşam biçimi; hayatın nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç, ilke ve değerler bütünüdür." (Celil Abuzar, Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 26, Temmuz-Aralık 2011, s. 145) Dolayısı ile "Hayat felsefem bu", "İstediğim şekilde inanırım" gibi cümleler, "Bu da bizim dinimiz" anlamına gelmektedir." (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 37) "İslam, insanın meta haline getirilmesini, ölçüsüz davranışlar sergileyerek zevklerinin kölesi haline gelmesini önlemek ister." (Dr. Erol Çetin, İncanın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, 52) "Gerekli önlemlerin alınmaması durumunda umursamaz, hodbın ve zevkperest bir neslin varlığı ile karşı karşıya kalma riskimiz artacaktır." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 58) "Deizmin önü alınmazsa, dinlerin cevaplarını umursamayan, zevkperest bir neslin varlığı ile karşı karşıya kalabiliriz." (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 206) "Deizm içerikten mahrumdur. Sosyal ve manevi baskıdan kurtulup özgürleşmenin bir aracı olarak algılanır. Kayıtsızlık ve ilgisizliğin diğer adıdır deizm." (Selçuk Kütük, Deizm, s. 42) "Deizmi, ait olunan dinden tamamen kopmadan özgürlükler vadisinde gezinme tercihi olarak görmek de mümkündür." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 300) "Deist düşünce insana kontrolsüz, sınırsız, sorumsuz bir özgürlük tanımıştır." (Ekrem Sevil, Allah'a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 77) Bazen özgürlük dediğimiz şey, aslında 'bizi koruyan çemberden' dışarı çıkmaktır. (Ekrem Sevil, Allah'a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 29) "Hazzın peşinden koşmayı özgürlük sayan bir gençlik var." (Prof.

Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 50) “Bugün bir kültür istilası vardır, nefisler şehve arzuların kölesi haline geliyor, ruhlardaki tatminsizlik insanlığı buhranlara sürüklüyor, insanlara ahiretsiz bir dünya anlayışı telkin ediliyor.” (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 58) “İnançsızlık, insanın kendisini her şeyin ölçüsü olarak görmesi ile başlayan bir tutumdur. Bu tür insanların ilahları ve rableri artık kendi ölçüsüz ve sapkın arzuları olmuştur. İnsan iradesini, aklın yanında nefis, ölçüsüz arzu ve istekler gibi daha pek çok unsur yönlendirmektedir.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 23-24) “Tanrının insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli gören deistler, insanın aynı zamanda nefsi duygularla hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini dikkate almayıp, insan aklını, ilahi akla tercih etme hatasına düşmüşlerdir. Deistin, tanrının ilmi, kudreti, iradesi, merhameti, adaleti hakkında bir şey söyleme imkanı da yoktur.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, , s. 87) “Vahiy sadece akla değil duygulara ve vicdana da hitap eder.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 95) “Vahiy bilgisi ve terbiyesi olmadan İnsan akli nefsin isteklerine, bencil ve hedonist hallerine nasıl karşı duracaktır?” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 159) “İnsan kendisini bırakıp köşesine çekilen Tanrıdan sonra yine Tanrı arayışına girmektedir.” (Hacı Ali Şentürk, Ateizm sonuçsuz serüven, s. 140) “İlah hayatı yönetmelidir. Yoksa insan nefsini ilah edinir ve nefsinin isteklerini doğru yanlış demeden yerine getirmeye başlar.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 153) “Eğer Tanrıya ibadet etmezsek, bizim birçok efendimiz olur ve her biri bizden bir şey ister.” (Tzortzis, Hakikatin izinde, Din bilim Ateizm, s. 68) “Allah’tan çok önemseydiğimiz, öncelik verdiğimiz ve hayatımızın merkezine koyduğumuz her şey bizim putumuz olur.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 52) “İslami açıdan sizin en çok sevip hürmet ettiğiniz şey, sizin tapındığınız şeydir. Bu bir ideoloji, lider, aileden bir fert hatta kendiniz olabilir. Allah’a ibadet etmiyorsak, başka bir şeye tapıyoruzdur. Kendi nefsimize, arzularımıza veya gelip geçici maddi varlıklara. Kur’an, Allah’ı Rab kabul etmezsek, birçok efendilere köle olacağımızı bizlere gösterir.” (Hamza Andreas Tzortzis, Hakikatin izinde, Din bilim Ateizm, s. 409, 415-416) “Allah seni boşuna yaratmadı. Şayet öyle olsaydı, bu muntazam kainatı ve içindekileri sana hizmet etsinler diye yaratır mıydı?” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 30) “İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?” (Kıyamet, 36) “Hayvanlar bile bir gaye ile yaratıldığına göre, insan başıboş gagesiz ve gayretsiz bir yaşayış için mi halk edilmiştir?” (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 17, 58, 190) “Dünyadaki işleyişe herhangi bir katkısı olmayan tek varlık insandır. O halde benim varlığımın bir gayesi olmalıdır.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 157) “Bal arısına nasıl bal yapacağını öğreten (Nahl, 68) Allah insana da nasıl yaşayacağını duyurması gerekir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm s. 174) “Deizm, otorite üzerine dayanmayan ve akılla temellendiren bir dindir. Kapalı, belirsiz, uzak bir tanrı artık kimseyi sıklıyor. Günah duygusu, kurtuluştan emin olmamak gibi yüzyıllardır birçok insanın kalbine ağırlık vermiş olan şeyler artık insanoğluna dert olmaktan çıkmıştır. (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 34) “Deizm, İnsanın, Allah’a rağmen kişisel arzu ve isteklerine göre şekillendirdiği ‘felsefi bir inanç’ biçimidir. Hâlâ deizme sığınanlar varsa bu, doğrudan ‘sorumluluktan kaçışın’ bir ifadesidir.” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 158, 161; Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22 (1), s. 36) Halbuki “Sorumluluktur insanı değerli kılan.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 139) “İnsanların yaptıklarından hesap vereceği inancı, insanların bilinçaltında suçluluk psikolojisi oluşturmakta, bundan kaçınmak isteği de onların deizme yakınlık duymasına neden olmaktadır.” (N. K.

Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 209) “Deizm dinlerin insanlar üzerine yüklediği bazı sorumluluklardan kurtulmak bağlamında bir kolaylık sağlamakta, hayatlarını diledikleri şekilde yaşamak konforuna ulaşmış olmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 75) “Deizm, hiçbir kuraldan hoşlanmayan insan nefesine tam bir hürriyet vadetmektedir. Deistler, nefisleri rahatlatmak için ‘Allah vardır ama bana müdahale etmez’ derler.” (İrfan Mektebi, Mayıs 2018, sayı 138, s. 7, 14) “Günah işlerken vicdanın huzursuz olmasın diye kendi kendine diyorsun ki, bir yaratıcı olsun ama emir ve yasakları olmasın, her şey serbest ve helal olsun, bir hesap ve azap olmasın.” (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 37) “İslam ile deizm arasındaki en belirgin fark, kuralları Allah’ın koyduğunu kabul etmenin yanında insanın her an belli kuralların işleyişinden sorumlu olduğu gerçeğidir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 214) “Deizmin sunduğu şekli ile, hesap bilinci gelişmemiş her kişi için âleme müdahalesi olmayan bir tanrı fikri, gününü gün edenlerin işini daha bir kolaylaştırmaktadır. Deizmin temelinde Tanrı algısı değil, insanın gelişmiş ve haddinden fazla şişkinleşmiş egosu yatmaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 203)

“Deistlerin cevaplaması gereken sorular: Tanrı bir daha hiç ilgilenmeyeceği bir evreni niçin var etmiştir? Neden insan akıl sahibi bir varlık olup diğer canlılardan farklıdır? Varlığın anlamı nedir? Eğer ahiret diye bir şey yoksa bu dünyadaki haksızlıklar zulümler ne olacak? Bunlar yapanın yanına kar mı kalacaktır? Ahiret yoksa Tanrı insanlığa en büyük kötülüğü yapmış olmaz mı? Yeniden diriliş denilen şey bir insanın uydurması ise, tabiatta örneklerini sürekli gördüğümüz yeniden dirilişler neyi gösteriyor?” (Soner Duman, Allah’ım sorularım var, s. 116, 117) “Deizm ölüm için, ölümden sonrası için ne söyleyebilir? Adaletin yerini bulmadığı haksızlıklar öylece kalmalı mı, yoksa bir gün hak yerini bulmalı mıdır?” (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 185) “Bizde sevdiklerimizde ölümün karanlık kapısından içeri gireceğiz. Buraya bizi kim getirdi? Ölümlle beraber nereye gideceğiz? Her şey bu kadar mı? Dahası yok mu?” (Caner Taslaman, Neden Müslüman’ım? Deizme Cevap, s. 11)

“Rabbimizin sonsuz adaleti, zalimler için cehennemi, mazlum ve masumlar içinde cenneti gerektirmektedir.” (İrfan Mektebi, Mayıs 2018, sayı 138, s. 13) “Bu dünyada adaletin tam gerçekleştiğini pek göremiyoruz. Öyleyse mutlak adaletin ve hikmetin gerçekleşeceği bir yerin olması kesindir.” (Prof. Cağfer Karadaş, Kafama takılanlar, s. 32) “Tanrı’nın insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli gören deistler, insanların aynı zamanda nefsi duygularla hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmiş ve insan aklını ilahi akla tercih etmişlerdir. Ayrıca Tanrı’ya ait olduğuna inandıkları niteliklerin ne şekilde tezahür ettiği noktasında da kayda değer bir yaklaşımda bulunmaktan uzaktırlar. Bir kısım deistler ahiretin varlığı inancını doğal dinin merkezine koyarken, bir kısmının bu inancı inkar ettiği, diğer bir kısmının ise bu konuda agnostik bir tavır içinde olduğu görülmektedir.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 228) “Eğer ahiret yoksa ahlaki erdemlere uygun yaşamının ne anlamı olabilir ki?” (Prof. Ramazan Altıntaş, Gençler inançtan soruyor, s. 160) “Ahiret inancını reddederek, insan hayatını sadece dünya ile sınırlandırdığı için insanın ufku da daralmaktadır.” (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Komisyon, Soru ve Cevaplarla Niçin İnanıyorum? s. 31) “İnsanın ölümsüzlük ve sonsuzluk arayışı eğitim öğretim yoluyla elde edilmiş bir duygu olmayıp, onun benliğinde yer etmiş bir duygudur.” (Soner

Duman, Allah'ım sorularım var, s. 156) Aynı şekilde "Yaşam, mutluluk, adalet gibi kavramlar insanların daima ortak arzularını ifade eder ki bunlar doğuştan gelen fitratı arzulardır. Yine gelecekle ilgili sonsuz yaşam arzusu, ahiret yaşamını işaret etmektedir. Ölüm korkusundan kurtulma arzusunu tatmin edecek tek obje, ahiret hayatının varlığıdır." (Caner Taslaman, Neden Müslüman'ım? Deizm Cevap, s. 210) "Ahiret olmasaydı, dünyaya gelişinde bir mantığı olmazdı." (Osman Nuri Topbaş, Aklın cinneti Deizm, s. 54) "Ahiretin var olmadığı düşüncesi aynı zamanda insanın bu dünyadaki yaşantısının bir sınama olmadığının da iddia edilmesini gerektirecektir." (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 230) Halbuki "İnsandaki adalet duygusu, ahirete inanmayı zorunlu kılmaktadır." (TDV, Komisyon, Soru ve Cevaplarla Niçin İnanıyorum? s. 131) "Ahiretin gerçekleşecek olması, Allah'ın adalet ve rahmet sıfatları sebebiyledir." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 25) "Eğer ahiret olmazsa dünyada ortaya konulmuş iyilikler ve kötülükler arasında bir fark olmamış olur." (Caner Taslaman, Neden Müslüman'ım? s. 426) Zaten, "Allah'ın cezalandırması da kendisi için değildir; zulme uğrayanlar içindir." (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 88) Çünkü "Bu dünyada bazen güçlüler, güçsüzlerin ellerinden haklarını almaktadır. Bu durumda adaletin sağlanamaması en büyük haksızlık olurdu." (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 12) "Allah nankörü, bozguncuyu, hak yiyeni, zalimlik yapanı cezalandırır. Allah ilahi adalet gereği, suçluya hak ettiği cezayı kesecektir." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 285) "Allah zalimleri sevmez." (Şura, 40) "Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar." (Hud, 113)

"İlk deistler dini tamamen reddetmemiştir." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 86) "Bazı deistler de tanrının evrene müdahalesini kabul eder." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 90) Deizmin babası olan "Lord Herbert, Tanrının dualara cevap verdiğiğine inanır." (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 245) ve 'bu hayattan sonra bir ceza ve mükafat olacaktır.' (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 202) der. Deizmin temsilcilerinden Paine de, "Bir yaratıcıya inanıyorum. Ölüm sonrası, mutluluk olmasını umuyorum." (Thomas Paine, Akıl çağı, s. 3) demektedir. "Thomas Paine'in, Tanrı'nın dilemesi halinde insanoğlu ile vahiy yoluyla iletişim kurma konusundaki gücünün kesinlikle kabul edilmesi gerektiğini, çünkü O'nun gücü açısından her şeyin mümkün olduğunu" (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 233-235) kabul ettiğini de düşünecek olursak, deizmin önderleri olan bu düşünürlerin fikirleri için günümüz deistleri arasındaki uçurum da daha net gözükecektir. Günümüz deistleri mümkün olanı neden imkansız ilan eder? Yüce Yaradan'ın bu imkanı kullanmadığını deistler nereden bilmektedirler? "Deistlerin bir kısmı da, aklın testinden geçerek onaylanan dine evet de demekte" (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 28) iken bir deist hangi yolu izleyecektir?! Görüldüğü gibi, "Bazı deistler fiillerimizin bir karşılığı ve yaptırımı olması gerektiğini savunurken, bazıları ise ahiret inancını reddetmektedir." (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 94) "Tek tip bir deizmden bahsedebilmek de mümkün görünmemektedir. Tanrının evren ile ilgilendiğine inanmakla birlikte ahlaki alanla tanrının ilgilenmediğine inananlar da bulunmaktadır. Bazı deistler ise dini hakikatleri kabul etmekle birlikte, bunların aklın süzgecinden geçirilmesi gerektiği kanaatindedirler." (TDV, Komisyon, Soru ve Cevaplarla Niçin İnanıyorum? s. 30) "Ahirete inanma ve hesap verme noktasında da deistlerin ortak bir yaklaşımı

yoktur. İnsanın bu dünyada yapıp etmelerinin karşılığı olarak ödül ve cezanın olmasının insan özgürlüğüne bir engel teşkil ettiğini düşünen deistler olduğu gibi insan fiillerinin bir karşılığı olması gerektiğini savunan deistler de vardır.” (Mustafa Bozkurt, Mehmet Kuyucu, Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Güz, 2020, s. 466) “Deizmde başlarda genel olarak ahiret inancı varsa da, şu anda ahiretin olmadığını öne sürmektedirler.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 16) “Aydınlanma döneminde deistler, Hristiyanlığı bir doğal dine indirgeme eğiliminde olmakla birlikte bazıları Hristiyanlığa düşmanken, bazıları da değildi. Bazı deistler ruhun ölümsüzlüğüne inanırken bazıları inanmamaktaydı. Yine Toland gibi bazı deistler doğayla tanrıyı özdeşleştirme eğilimine giderken Cherbury gibi bazı deistler ise, doğadan bağımsız bir Tanrı anlayışını benimsemekteydiler.” (Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22 (1), s. 35) “Günümüzde deistlerinden Chuck Clendenen de ‘iki deist aynı düşünmez, çoğu modern deist de ilk deistlerin inandıklarına inanmaz.’ demektedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 206-207) “Günümüz deizmi 17. ve 18. asır deizminden farklıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 244) “Klasik deistler ile modern deistler arasındaki en belirgin farklılıklardan biri, ilk deistlerin deizmi bir doğal din kabul etmeleri, modern deistlerin ise deizmin bir din olduğunu reddetmeleridir. Modern deizm, kapitalizmin neo-liberal ikliminde din hasımlığının sembol akımlarından biri olmuştur.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 245) “Deizm mensupları, kendi içerisinde çelişen birçok inanç şekillerine girmişlerdir.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 105) Ayrıca “Deizm, üzerinde tüm deistlerin ortak bir düşüncede birleştikleri bir tutarlılığa ve iç bütünlüğe sahip değildir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 69) Sonuç itibari ile “Tek tip deizm ve tek tip deist yoktur. Tek bir deizm tanımı hiçbir zaman da olmamıştır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 244) Kendi aralarında bir tek deizm felsefesi üzerinde birleşemeyenlerin, inançtan ahlaka, ibadetten hukuka birçok konuya çözüm sunabileceklerini kabul etmenin gerçekçi bir tarafı yoktur!

Yine, “İnsanların anlaşarak bir şeye inanmaya dair aldıkları bir karar yoktur.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun kalmasın, s. 17) “Din olmasaydı insanoğlu ibadet etme yolunu aramazdı. Aslında toplumu ayakta tutan da dinin ta kendisidir.” (Ömer Faruk Korkmaz, Sorun kalmasın, s. 54)

İnsanın “Akıl seviyesi, salt bu dünyada yaşamayı sağlamaya yetecek bir akıl seviyesinin çok üzerindedir. Bu müthiş potansiyel, aklımızın bize salt bu dünyada yaşamamızı sürdürebilmek için verilmediğini göstermektedir. İnanılmaya layık din, akli aşan cevapları da ihtiva etmelidir.” (Caner Taslaman, Neden Müslümanım? s. 238) “İnsan, uygarlık kuran, felsefe yapan, ölümlerine ağıt yakan, öldükten sonrasına merak eden ve ebediyen yaşama arzusunu iliklerine kadar hisseden bilinçli bir varlıktır.” (Modern Çağın İnanç Sorunları, Komisyon, DİB, Profesör Metin Özdemir, s. 25) “Allah dileseydi elbette bize irade vermeyebilirdi, böylece iyi ve kötü kavramlarının bir önemi kalmazdı. İradesi olan bir varlık olarak olmamızın en iyi açıklaması buranın bir imtihan dünyası olmasıdır.” (Caner Taslaman, Neden Müslümanım? s. 426)

Deizm çoğu zaman ateizmin el altından bir biçimi, maddecilerin dini saf dışı bırakmalarına uygun düşen bir yolu olmuştur. (Ivan Frolov, Felsefe Sözlüğü, s. 100) “Yanlış bir tanrı algısına dayanan deizme uyan en iyi karşılık da müşrikliktir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 271) “Deizm de, yaratıcıyı kabul edip sosyal hayata karışmasını reddeden bir öğreti olduğu için ‘şirk’ olarak adlandırılabilir.” (Mehmet Durmuş, İslam Ateizmi, İktibas, Temmuz 1998, 16. Cilt, 235. Sayı, s. 17) “Mekkeli müşrikleri de günlük hayatlarına müdahale edecek Rab olan bir Allah’ı kabul etmek istemiyorlardı.” (Doç. Dr. Hüseyin Çelik, Kur’an Ahkâmının Değişmesi, s. 71)

“Mekkeli müşrikler, Allah’u Teâlâ’nın varlığı konusunda herhangi bir şüphe içerisinde değillerdi. Fakat onu, ‘dünyaya karıştırmayıp hayatın dışına’ itmekteydiler. Menfaatlerine uygun yaşam biçimlerini ile çelişmeyen, hayata müdahale etmeyen, sosyal hayatı ve hukuki sahayı düzenlemeyen bir tanrı inancına sahip idiler. Evreni yaratan, sonra aşkınlığından dolayı evrenle ve insanla ilişkileri daha alt düzeydeki aracı varlıklara devreden bir güce inanıyorlardı. (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 33) Putlar yıkıldığında, idari ve siyasi düzenleri de bozulacaktı. Tebliğe karşı çıkmalarının bir başka sebebi de, ticaret yollarının ellerinden çıkacağı yönündeki endişeleriydi. Günümüzde bazı kesimin İslam ile olan problemleri de hemen hemen aynı noktalara, tesis etmiş oldukları statükonun devamına mani olacağına yönelik düşüncelere dayanmaktadır. (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 53)

“Putperestler dinsiz değil, yanlış dinli insanlardır.” (Ahmet Bayraktar, Ateizmus 1, s. 21) “Putların illaki taştan olması gerekmiyor. Bugün insana zarar veren, tabiatı tahrip edenlerin parayı, mevkii, gücü, silahı vb. şeyleri putlaştırdıkları malumdur. Seküler çağda putun anlam ve kapsamı genişlemiş, çeşidi olağanüstü artmıştır. İnsan haddini aşmış ‘Tanrı öldü’ çıgıllıklarıyla yeryüzünde ilahlığa soyunmuştur. İnsana ait ideolojilerin tamamı bencildir, güçlüden yanadır, eşitlik, adalet, özgürlük nakaratları keyfidir, kaypaktır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 21)

“Modern dönemde sekülerleşme, bilimcilik, insan merkezilik, dünyevileşme, natüralizm gibi anlayışların artması ile birlikte din hakkında ‘felsefe yapma’ ihtiyacı daha yaygın hale gelmiştir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 11) Deistler yayımladıkları (deizmdernegi.org/deizm-dernegi-deklarasyonu) bildirmede, “Deizm Felsefe ile Savlarımız’ başlığı altında 5. Maddede, ‘Kamusal alanda, fundamentalist üniforma haline getirilen giyim tarzları kabul edilemez.’ derken, 8. madde de ise, ‘Tanrının bahsettiği cinsel yönelim (kastettikleri eşcinsellik), insanoğlunun en tabii hakkı ve arzusudur. Savaşa hevesli ama aşktan korkan bir otorite istemiyoruz. Devlet otoritesinin dinsel dogmalarla, kişinin kendi nefesine münhasır tanrı vergisi cinsel yönelimlerini, istek ve arzularını baskılaması veya yasaklaması kabul edilemez.’ demekte ve böylece “Özgürlük talebinde bulunan bildiri sahiplerinin farklı yaşam tarzlarına hoşgörülü olmamak şeklindeki bu tavırları, dogmalaştırdıkları motto/slogan ve sav/iddiaların aslında bağnaz bir yapıya dönüşme ihtimalini de bünyelerinde barındırdığını göstermektedir. Ayrıca, ‘Kutsalımız yoktur’ (17. madde) derken, laik, seküler, deizm, deist ve benzeri kavramların gerçekte yerli deistlerin kutsal ve dokunulmazları olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 38)

Sonuç itibari ile “Deizmde, ‘aklın sınırları dışına taşamayan’ ve ‘doğa kanunları ile uyumlu hareket etmek zorunda’ olan bir tanrıdan söz edilmektedir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 284) “Deizmin, akli ve tabiat kanunlarını kutsama hatasına düştüğü de görülmektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 92) Görüldüğü gibi, yaratıcıyı kabul eden “Deizmin, bire karşı onlarca eğrisi bulunmaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 202)

Deistler “Allah’ı gereği gibi takdir edip tanıyamadılar. Nitekim ‘Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir’ dediler.” (En’am, 91) Halbuki “Allah’la peygamberleri arasını ayırmak isteyen, işte onlar gerçekten kafir olanlardır.” (Nisa, 150-151)

Gençleri şüphe sevk eden nedenler ve çözüm yolları

“Dünyevileşme, doğaüstü vahye karşı olma, din bilim ilişkisindeki problemler, din dilinin ikna edici olma noktasında etkisiz kalması, akıl faktörünün dikkate alınmaması, özgürlükten yoksun olma endişesi, iletişim araçlarının etkisi ve hurafeler insanların din algısını olumsuz etkilemiştir. (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 59-72) “Dindarların yaşam tarzlarının sebep oldukları hayal kırıklıkları, hikmetleri anlatmadan dini emirleri yapmaya zorlama, sözde din bilim çatışması. (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 30) gibi konular deizme neden olabilmektedir. “Gençlerin deizme yönelmelerinin üç sebebi vardır. Birinci sebep İslam dininin bilimle çatıştığı, ikinci sebep şiddeti ve yasakları öne çıkaran yasa dışı örgütler, son sebep de dünyevileşme arzusunun giderek yaygınlaşmasıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 285) “Din diye toplumda hurafelerin yaygınlaşması.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 311) deizme neden olmaktadır. “Deist gençlerin tamamına yakını, geleneksel din anlayışına ve bu anlayışın insan akli ve yaratılışına uyumlu olmayan iddialarına tepki olarak deist olmuşlardır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 57) “Yanlış din algısı ile birlikte bunu kurumsallaştıran din adamlarının tutumu deizmi beslemektedir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 215) “Dini emirlerin, hikmetlerinin açıklanmadan dikte edilmesi (Mehmet Malkoç, Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/16 (2019), s. 257), dinin sadece şekil ve ibadetlerden ibaretmiş gibi anlatımı, ahlak ve sosyal yönünün ihmal edilmesi, yanlış dini bilgilerin gerçek sanılması, Kur’an’ın söyledikleri ile Müslümanların yapıp ettiklerinin arasındaki farklılık, tutarsızlık, ikiyüzlülükler, bilgi kirliliği de deizme neden olmaktadır.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 311-315) “Emir almaktan hoşlanmayan reaksiyonist tipler” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 221) ve “dinin ibadet mecburiyeti, emir-yasak ve yaptırım boyutundan hoşlanmayanlar da” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 220) deizme kayabilmektedir. “İbadetler konusunda üşengeçlik gösteren ve modern çağda görülen yeni sorunlar da (ferdiyetçilik, menfaatçilik, haz-hız çağı) insanların deizme kaymasına neden olmaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 236) Ayrıca ‘kişisel meseleler, gençlerin sorduğu sorulara cevap bulamaması, zihni arayış, çevrede örnek şahsiyetlerin olmaması, samimiyetsizliğimiz’ gibi nedenlerle de deizm yayılma fırsatı bulmaktadır.

“Özgürlük alanını kısıtlayacak otoriter bir dil kullanımı, sorunların (Şaban Ali Düzgün, Din-Bilim ilişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar, s. 57) sağlıklı bir şekilde aşılmasına engel olmakta, insanların dinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 57) “Hâlâ yüzyıllar öncesinin geçersiz argümanları kullanarak arkeolojik bir din dili kullanılmaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 225) “Din dilinin ikna edici olma noktasında etkisiz kaldığı bir gerçektir. Gençlere daha uygun bir üslup ile yaklaşılması zorunludur. Deistler özgürlükten yoksun olma endişesi de taşımaktadırlar. Halbuki İslam insana zararlı olan şeyleri yasaklamıştır. İnsanların helal dairesi içinde de özgürce ve mutlu yaşayabileceği kendilerine anlatılmalıdır. İletişim araçlarının etkisi de deizmin yayılmasında etkindir. Özellikle internette deist iddialara cevaplara daha fazla önem verilmelidir. Hurafelerin insanların din algısına olumsuz etkisi de göz ardı edilemez. İslam’ın akla verdiği değer ve sınır tam anlatılmalı ve hurafelerle mücadelede güncel yaklaşımlar ihmal edilmemelidir! “Akli başında hiç kimse, bir yakınını ameliyat etmek için internet bilgilerine başvurarak operasyona kalkışmaz. Ekonomi, siyaset, spor gibi alanlarda medyada görülen bilgi kirliliği özel olarak inanç sahasına kaydığında, tam bir körleşmeye yol açmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 38) “Modem çağın inanç problemlerine ihtiyaca uygun modem çözümler üretmek ve bunun için gerekli olan araçları en güzel şekilde değerlendirmek gerekir.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 239) Osman Yüksel Serdengeçti: “Artık İslamiyet için mücadelelerde eski tarzı bırakmamız gerekiyor. Biraz geniş, biraz müsamahalı, biraz daha anlayışlı olalım.” (Thomas Carlyle, Peygamber Kahraman Muhammed, s. 8)

“Yaygınlık kazanan şey deizm ya da ateizm değil, dünyevileşme eğilimi ve ayak uydurmakta güçlük çekilen hızlı kültürel değişimlerdir. Allah-din-kitap söylemlerini hep ön planda tutanların uygulamadaki çirkinlikleri ile baskı ve dini yükleme operasyonları dinden uzaklaşma eğilimini hızlandırmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 10) “Kuşaklar arası çatışma, bir anlamda gençliğin toplumla bütünleşememesi, yabancılaşması ve uzaklaşmasıdır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 54) “Deizmin asıl nedenleri, bireyselliliğin yükselmesi, tüketim hastalığının hayatı sarması, hızlı zihinsel savrulmalar ve ‘bilimciliğin’ sahte bir dine dönüşmesi sayılabilir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 36) “Günümüzde çocuğa, gerçek bir temele dayanmayan özgüven telkini de yapılmaktadır. Danışmaya değer herhangi bir otorite tanımadıkları için de uçlara kaymalar söz konusu olmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 41) “Babanın vakarını sifra indiren, çocuğu sürekli şımartmayı “sevdirerek öğretmek” olarak takdim eden yeni terbiye usulü, sokaklarda dolaşan gençlerin içler acısı halini hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir.” (Hasan Yaşar, Ömer Faruk Korkmaz, Yücel Karakoç, Modern Bir Akıl Sapması, Deizm, s. 168)

“Deizm aslında ibadetsiz bir din arzusudur. Halbuki dünya tarihinde ibadet yönü bulunmayan hiçbir din yoktur ve ortaya atılan ‘doğal din’ fikri de bu yüzden tutmamıştır.” (Prof. Cağfer Karadağ, Kafama takılanlar, s. 101, 102) Kural, sınır istemeyen bazı gençler kurallara karşı çıkmaktadır. Halbuki “Kuralsız bir hayat ve toplum olmaz. Kaldırılım yollardaki sınırları ve kuralları görelim trafikte neler oluyor? Din, kuralları ile insanın doğallığını ve doğasını korumayı amaçlamaktadır.” (Prof. Cağfer Karadağ, Kafama takılanlar, s. 25, 26)

“Dini anlatan kişiler arasında yaşanan tartışmalar ve sunulan dini bilgilerdeki tutarsızlıklar gençlerde din düşüncesinin saygınlığına zarar vermektedir.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 31) “Kendini dindar olarak tanımlayan bazı kesimin, söylemleri ile pratik arasındaki uyumsuzluk dine uzak durmanın en önemli sebeplerinden birisi olarak görülmektedir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 45) “Dini değerlerin doğru bir şekilde temsil edilmemesi, güzel örneklerin yerine sadece söylemlerin alması dinin inandırıcılığını aşındırmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 276) “Dinin özü yüzeysellik ve şekilcilik ile örtüldüğünde, ahlak ile dinin birbirinin terk etmesi kaçınılmazdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 256) “Dinin, ahlakına, evine, siyasetine ve ticaretine etki etmediği insanların sürekli dini referans aldıklarını iddia etmeleri, insanları dinden soğutmaktan başka bir işe yaramamaktadır.” (Abdulaziz Kıranşal, Milli Gazete, 02.09.2021) “Dini kötü temsil eden insanların eylemlerinden dolayı bazı kişilerin de deizme yöneldikleri bilinmektedir.” (Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 20) Halbuki “Endonezya, Malezya, Filipinler Müslüman tüccarlardan etkilenecek İslam’ı kabul etmişti. Demek ki günümüz Müslümanlarının yaşantısı yeterince kaliteli olmadığından, etkileme düzeyi de son derece düşük kalmaktadır. Kalitesiz dindarlık da, dindarlaşmanın önünü tıkamaktadır.” (Prof. Cağfer Karadağ, Kafama takılanlar, s. 96) “Küresel ölçekte emperyalist güçlerin kontrol altına girmiş bazı militan örgütlerin güya İslam adına bir takım terör faaliyetlerine girişmesi de insanları dinden uzaklaştıran ciddi bir faktördür.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 56)

“Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, hukuksuzlukları, güçlü olanın haklı sayıldığını, mazlum ve çaresizlerin horlandığını, herkesin kendinden olanı kayırdığını, birlik olma, hoşgörü ve sevginin yerini, ötekileştirmenin, öfkenin ve kinin aldığını görecekti. Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, kardeşlikten, sevgiden, saygıdan, erdemden, adaletten, hoşgörü ve anlayıştan, bir arada yaşama kültüründen, ilimden, akıl ve düşünceden ve yalnız Allah’a kul olma ve bu sorumluluğun bilinci ile hareket etmekten eser kalmadığını, akıl dışılık, cahillik, şiddet, savaş, kargaşa ve zorbalığın dinin yerini aldığını, kendisini örnek aldığını iddia edenlerin kendisini hiç anlamadığını görecekti, “Ben size böyle bir din tebliğ etmedim” diyecek ve muhtemelen hesap günü ahiretteki şikayetini burada da ifade edecekti.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açısından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 238-239) “Rabbim şüphesiz toplumum bu Kur’an’ı terk edilmiş/dışlanmış bir kitap haline getirdiler.” (Furkan, 30) “Dinin “kötü temsil edilmesi” insanlarda deizm görüntüsü altında bir tür nihilizme yol açmaktadır. Sorun vahyin algılanış şeklindedir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 16) Dinin asıl maksadı insanlığa adaleti, merhameti, vicdanı, paylaşımı, kardeşliği getirmek ve hayatı anlamlı kılmaktır. (Selçuk Kütük, Deizm, s. 17) “Allah vicdan ile hayatlarımıza müdahale etmeye devam etmektedir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 190) İşte bize düşen de bu vicdanı uyandıracak ve diri tutacak Kur’an ayetleri ve sahih hadisler ile yeniden gençliği buluşturmadır! “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayasızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor.” (Nahl, 90)

“İslam’da din ve ilim çatışmasının olmadığı gençlerimize iyi bir şekilde anlatılmalıdır. Akıllar kiraya verilmemeli, gençlere değer verilmeli, her biri adam yerine konulmalıdır. İnsanı inançsızlığa götüren ateizmin kendi gücü değil, din adına sergilenen yanlışlar, bilgisizlikler, tutarsızlıklar ikiyüzlülüklerdir.”

(Emin Arık, Deizm ve ateizm çıkmazı, s. 315) “İslam’ın bilim ile çatıştığını, insana özgürlük tanınmadığı iddiası vardır. Halbuki İslam dünyasının bilim ve teknolojiadaki geriliği, Müslümanların bir eksikliğidir. Ayrıca bu telafi edilmez bir durum da değildir.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 55) Din, insanları bilimde geri bırakmaz, biz eskiden de Müslümandık ve bilimde ileriydik. Din geri bırakmaz, insanların çalışmaması geri bırakır. (Ekrem Sevil, Allah’a Meydan Okumanın Yeni Adı Deizm, s. 23) “Sosyal medyada İslam dünyasındaki geri kalmışlık ve problemlerden dolayı deist olduğunu iddia edenlerin bu iddiası geçerli değildir. Bütün sıkıntı ve yanlışlık İslam’ın evrensel ilkelerinden uzaklaşarak dinin yanlış anlaşılıp yanlış yorumlanmasında yatmaktadır. Dinin yanlış öğretilmesi marjinal grupları ortaya çıkarır.” (Vahdettin Başçı, Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 2018 22(1), s. 37) “Din istismarı da, inkarcılığa yol açabilmektedir. Mistik çevreleri hariç tutarsak, İslam’da dünya ahiret dengesi kurulabilmiştir.” (Modern çağın inanç sorunları, Diyanet Yayınları, Heyet, s. 57-58) “Türkiye’deki ateistlerin önemli bir kısmı ‘Hanif’tir yani, din adına sunulan çelişkileri görüp, onlarla yaşamaktansa kendi ilkeleri ile yaşamayı çaba edinen hakikat arayıcısıdır. Onlar Allah’ı, piyasada hoca namıyla dolaşan insanların anlattığı gibi zannediyorlar. İslam adına piyasayı baskılayan zevat olduğu gibi, ateizm namına piyasada dolaşan, her şeyi eleştiren piyasa ateistleri de ortalıkta fink atmaktadır.” (Ahmet Bayraktar, Ateizmus 1, s. 13) “Bazı insanlar din adamı izlenimi veren kişilerin cahilliklerinden kaynaklanan bir travma yaşamaları neticesinde bu düşüncelere kapılıyorlar.” (Cüneyt Avcıkaya, Kolaycılığa kaçmanın adıdır deizm, s. 11) “İslam’daki deizm problemi dinin kendisinden değil, ağırlıklı olarak din adına uydurulan kabullerden ve bazı Müslümanların uygulamalarından kaynaklanmaktadır.” (Emre Dorman, Tarihsel ve Teolojik Açısından Deizm ve Eleştirisi, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu, s. 233-235) “Nasıl ki bilim adamlarının tarih boyunca ileri sürdükleri bazı teorilerin yanlışlığından hareketle bilimsel düşünceyi terk etmek gibi bir sonuca varılmıyorsa, aynı şekilde din alanında benzer sebeplerle yapılan hatalar bahane edilerek dinin gereksizliği gibi bir sonuca ulaşamaz.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 112) “Genç nesli deist bir tutum benimsemeye götüren süreç, dinden değil dini ve dini değerleri temsil iddiasında olan kişilerin şahsi yanlışlarına verilen tepkiden kaynaklıdır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 122) Ama şu da bir gerçek ki, “Geneli yansıtmayan bazı olumsuz tekil örneklerin gençler için kaçışa bir mazeret teşkil ettiği de görülmektedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 297) “Gençler, çevrelerinde şahit oldukları ahlaki zaaf ve tutarsızlıkları kendi durumlarını meşru kılan bir gerekçe olarak kullanırken, din istismarına da öfke ve nefret duymaktadırlar.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 301)

“Para, aşk, arkadaşlık, dostluk, özgürlük, demokrasi gibi şeyler her zaman suiistimal edilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı ancak, buradan hareketle kimse bunların terk edilmesi gerektiği sonucuna varmamaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 57) Bu nedenle de “İslam’a karşı tavrımızı, Müslümanların uygulamaları değil fakat İslam’ın ne olduğu belirlemelidir.” (Caner Taslaman, Neden Müslüman’ım? Deizme Cevap, s. 308) “Din, günümüz Müslümanlarından değil de vahiyden öğrenildiği takdirde Müslümanların olumsuz tutum ve davranışları da dinden uzaklaşmaya sebebiyet vermeyecektir.” (Merve Harmankaya, Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, s. 59)

İnsanların “Gerçek din ile bağı zayıfladıkça, geleneğin bütün anlatıları çoğu zaman kutsanmış, din zannedilmiştir.” (Aliye Çınar, Deizm ve ateizm üzerine, s. 12) “Geleneğin din diye algılandığı her ortamda, geleneği eleştirenler aynı zamanda dinleri de eleştirmiş olmaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 224) “Deist düşünce ile mücadele etmenin en iyi yolu Kur’an düşüncesini ve nübüvvetin gerekliliğini doğru bir şekilde anlamak ve yaygınlaştırmaktan geçer. Bu yapıldığı takdirde sonradan İslam dinine sokulan, bidat, hurafe ve israiliyattan kurtulmuş olduğu gibi, doğru bir dinin yaşanılması da sağlanmış olunur.” (Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ulutaş, Deizme Götüren Sebepler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, s. 511) Unutmayalım ki “Bu dinin elçisine, mürşid değil, örnek şahsiyet ve tebliğci konumu verilmiştir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 228)

“Vakıf ve derneklerimiz gençleri babalarının formatına sokmaya çalışıyor ve bu format onlara göre değil.” (Ayşe Böhürler, Yeni şafak, 30/09/2017) “Eskinin söylemleri ile bu çağın insanına ulaşabilmenin imkanı bulunmamaktadır.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 203) “Her daim mucizelerin öncelenip Allah’ın, insan ve tabiata yerleştirmiş olduğu yasaların yani sünnetullahın göz ardı edilmesi, mevcut din dilinin arkaik değerler taşıması, iletişim araçlarını kullanan ve şu an insana din sunumunu yapan bazı kişiler, değindikleri konular, verdikleri örnekler ve anlatım biçimleri ile bu çağın insanlığına değil, yüzyıllar öncesinin insanına hitap eder gibidir.” (N. K. Okumuş, Sağlam kulpa Tutunamayanlar, Ahlak, eşcinsellik ve deizm üzerine, s. 221) “Batıda sorun bizzat dindeyken, bizde dini anlayıştadır. Gençlerimizin ilgi ve alakalarını çekebilecek bir din dili kullanılmalıdır. Din eğitimi ile uğraşan herkesin çok güçlü bir empati duygusuna sahip olması gerekir. Modern çağın inanç problemlerine ihtiyaca uygun modern çözümler üretilmelidir. İslam inancının temel ilkelerini içselleştirmemiz ve en güzel şekilde hayatımıza yansıtarak etrafımıza örnek olmamız hayati öneme sahiptir. Gençlerimizin Nurettin Topçu, Erol Güngör, Sezai Karakoç gibi hem felsefi ve metafizik alanda derinleşmiş hem de dini, milli, ahlaki ve manevi değerleri içselleştirmiş olan düşünürlerden haberdar olmaları sağlanmalıdır.” (Dr. Erol Çetin, İncanın İman Hayatına Yansıması Bağlamında, Deizm Eleştirisi, s. 65-72; Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 115, 117) “Gençlere aklen, kalben ve ruhen tatmin olabilecekleri bir din eğitiminin sunulması gereklidir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 113, 121) “Din adamı, herkesten ziyade merhametli olmalıdır.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 115) “Müslüman toplumların etrafına sevgi ve saygı yansıtan bir dindarlık modelini geliştirmesi gerekmektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 124)

“Din, insan hayatını hem bu dünya hem de görünmeyen öte dünya bakımından düzenleyen bir sistemin adıdır.” (Prof. Çağfer Karadaş, Kafama takılanlar, s. 42) “Dinin en belirgin özelliklerinden birisi, insanın hayatı ve varoluşsal sorularına cevap verme amacıyla olmasıdır. İnsan hem kökenine ve varlık içindeki yerine dair bir açıklama arar, hem de geleceği ve ölümden sonrası hakkında kendini güvende hissetmek ister. Yüksek değerler, insanın varoluş sebebi, amacı, anlamı ve gayesine bir cevap verir. Sonsuz yaşam inancı sayesinde ölümün yol açtığı yokluk şoku gibi sorunlar bertaraf edilir. Din, ahlaki ve manevi gelişime imkan sağlar. Yaşadığımız çağda ahlak merkezli Müslümanlığa ciddi anlamda

ihtiyaç duyulduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 119-120) “İnsan aklının yanı sıra, inanç dünyasının, gönlünün, duygularının, hislerinin, kaygı ve endişelerinin de tatmin olması gerekir. Herkes için geçerli olabilecek bir değer, insan aklı tarafından inşa edilememektedir. Bu kaynak, ilahi vahiy ve peygamberdir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 122) “Sade bir dil kullanmak, müjdeyi esas alan bir eğitim vermek de, gençleri yetiştirmenin temel ilkeleri olmalıdır.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 58)

“İslam’ın en büyük delili, 7. yüzyıldaki bir insanın yazmasının mümkün olmadığı Kur’an-ı Kerim’dir. (Caner Taslaman, Neden Müslümanım? s. 431) Bu konularda ‘Dinsiz ahlak olur mu?’, ‘Kur’an ve bilim’ ve ‘İslam Biliminin Rönesans’a Etkileri’ adlı yazılarımızın okunmasını özellikle tavsiye ederiz.

“Deizmin temelinde, akli merkeze koyma ve her şeyi bilimsel bilginin açıklayabileceği şeklinde inanca dönüşmüş bazı varsayımlar yatmaktadır. Deizm ‘ruhsuz’ post modern kültürden beslendiği ortadadır. Film ve müzik endüstrileri ile medya sektörü, dünyaya nihilist ve deist bir kültürü aşlamak için gereken her şeyi yapmaktadır. Özgürlük adı altında sorumluluğu yok eden bir bireyselciliğe yönlendirme, medya yoluyla haz kültürünün yayılması, toplumda yerleşmiş değerleri tanımamayı entelektüellik gibi gösterme türünden faaliyetler, doğru ile yanlışın karıştığı bir ortamın doğmasına yol açmaktadır.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 277) “Küresel medya kâr ve çıkar amaçlı bir güç olmanın ötesinde, güçlü bir tahakküm ve algı aracı olarak da işlev görmektedir.” (Prof. Adnan Bülent Baloğlu, Son hurafe Deizm, s. 293)

“Tanrının tabiat kanunlarını yaratıp uygulamaya koyması fakat ölüm, hayat, sosyal ve ahlaki değerler hakkında herhangi bir şey söylememesi akla uygun değildir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 278) “Deistler insanları tek tanrının var olduğuna nasıl ikna edeceklerdir? Tanrının insanları yarattığını ve sonra hiçbir şey söylemeden onları yokluğa gönderdiğini ileri sürmek, tanrının absürt işler yaptığını işaret eder ve bu kabul edilebilir bir argüman değildir. Ölümünden sonra bir hayat yoksa iyiliklerin bir anlam olmadığı gibi bütün kötülükler ve haksızlıklar yapanın yanına kar kalacak demektir.” (Selçuk Kütük, Deizm, s. 281) “İnsanın amaçsız ve anlamsız bir yaşam sürmesi pek mümkün görünmemektedir.” (Erol Çetin, Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler, s. 11) O nedenle de, “Allah’ın mülkünde yaşayıp O’nun verdiği nimetler ve yetenekler sayesinde bu aşamaya geldiğinin şuurunda olup, insanın kul olduğunun bilincinde yaşaması gerekmektedir.” (Hacı Ali Şentürk, Teolojik Sancı Deizm, s. 75)

Deizmin kaybettiği nokta, aklın konumu ve işlevidir. Bize düşen, sahih dindarlığı önceleyip, aklın konumunun sınırlarını doğru olarak çizmektir! Akıl ve kalp, madde ve mana, beden ve ruh dengesi insanları sonsuz mutluluğa götürür. Bu denge de, Kur’an ve sahih hadisleri öğrenip içselleştirdikten sonra hayatımıza tatbik ederek, çevremize örnek olmakla sağlanır.

“Allah bizi doğru yola ilettikten sonra gerisin geri (küfre) dönelim de, arkadaşları ‘Bizim tarafa gel’ diye çağırırken, şeytanların kendisini nefsi arzularına uymaya davet edip açık arazide şaşkın bıraktığı kimse gibi mi olalım? De ki: “Allah’ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.” (En’am, 71)

